

Belâğat Terminoloji Sorunları

- Terimlerin Çokluğu, Çeşitliliği, Çokanlamlılığı ve Yapıları^{*}

Muhammed b. Ali es-SÂMİL^{**} / Çev. Ömer KARA^{***}

Öz: Araştırma, belâğat terimleriyle ilgili sorunları incelemeye ve bu konudaki görüşlerin netleşmesine odaklanmış olup bir önsöz, bir giriş, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Öncelikle, Arap dil ilimlerinde terim (mustalah) kavramı; bu konudaki önemli çalışmalar ve metotları; belâğat terimleri eserleri ve sözlükleri ve bunların özellikleri ele alınacak; sonra 1087 sayısına ulaşan Belâğat terimlerinin çokluğu olgusu sunulacak ve bu husus, iki açıdan tartışılacaktır: a) Terimlerin belâğat konularına dağılımı; b) Belâğat terimlerinin çokluğunun sebepleri. Daha sonra belâğat terimlerinin belâğat ve diğer bilimler arasındaki çokanlamlılığı sunulacak; son olarak da belâğat terimlerin inşâsı incelenip sayısı 424'e varan müfred terimler ve özelliklerinin açıklaması; sayıları 535'e ulaşan iki kelimedenden müteşekkil birleşik terimler ve bunların çeşitleri olan tamlamalı terimler, sıfatlı terimler; mukayyed terimler, atıflı terimler ve herbirinin özellikleri; sayıları 128'e varan ikiden fazla kelimedenden meydana gelen mürekkep terimler ve terimi oluşturan kelimelerin sayısına göre çeşitleri ele alınacaktır. Sonuçta terim ile başlık arasındaki karışıklık sorunu ve netleştirilmesi; başlıkların terimlere karışmasının sonuçları ve terimlere yapılan itirâzlar ve bu itirâzların sebepleri irdelenecektir. Nihayetinde konunun özetinin ve önemli neticelerinin yer aldığı sonuçla çalışma bitirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Belâğat terimleri, terimlerin çokluğu, belâğat terminoloji sorunları, terimlerin çokanlamlılığı, terimlerin üretilmesi.

---

* Bu makalenin orijinal ismi, "Kadâya'l-Mustalahi'l-Belâğî: Kesratuh ve Te'adduduh ve İştiraküh ve Siyağatüh" olup *Mecelletü Camiati Ümmi'l-Kura li Ulumi's-Şeriyye ve'l-Luğati'l-Arabiyye ve Âdâbihâ*, c. 18, sayı: 30, Mekke, 1420, s. 439-497'da yayımlanmıştır.

** Dr., İmâm Muhammed b. Su'ûd Üniversitesi; Arap Dili Fakültesi, Belâğat, Nakd ve İslâm Edebiyat Metodu Bölümü Öğretim Üyesi.

*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Not: Tercümede literal tercüme yerine mefhumun yakalanması öncelenmiş olup metnin anlam dünyasına hâlel getirmeyen dua, dilek ve benzeri cümleler metinden çıkarılmıştır. (çev.)

Problematics of Rhetorical Terminology

-Its multiplicity, variety, polysemy and formation-

Abstract: Topic of article is focused to study problematics of rhetorical terminology and clarify view in this subject. Research is made up of one preface, one introduction, four chapters and a conclusion.

Firstly, we will deal with concept of *mustalah* in Arabic sciences and important works in this field and their methods; *Belaghat Terminological Lexicons* and their characteristics. Then, we will present phenomenon of abundance of rhetorical terms which their numbers reach to 1087 terms and discuss them in two respects: a) distribution of terms to rhetoric topics, b) reasons of abundance of rhetorical terms. Later, we will investigate polysemy of rhetorical terms between rhetoric science and other sciences. Afterwards, we will deal with formation of rhetorical terms and their kinds which they are classified as single terms which their numbers reach to 424 and their characteristics; and complex terms formed two words which their numbers reach to 535 and their characteristics, and their kinds which they are qualified terms, limited terms, joined terms and their characteristics; complex terms formed three or more words and their kinds according to numbers of words. Lastly, we will discuss question of confusion between term and title; results of confusion between term and title; objection on terms and reason of those objections. And finally, we will finish article with a conclusion which it contains summary of topic and important results.

Keywords: Rhetorical terms, abundances of terms, problems of rhetorical terminology, polysmy of terms, formation of terms.

İktibas / Citation: Muhammed b. Ali es-Sâmil, Çev. Ömer Kara, “Belâğat Terminoloji Sorunları - Terimlerin Çokluğu, Çeşitliliği, Çokanlamlılığı ve Yapıları”, *Usûl*, 19 (2013/1), 59 - 106.

Giriş

Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah’a aittir. Salat ve Selam, nebilerin en şerefli ve muttakilerin imâmı nebimiz Muhammed (s.a.v) üzerine; ailesinin temiz ve pak ashabının; hidayetiyle hidayet bulanların; sünnetiyle sünnetlenenlerin üzerine olsun, kıyamet gününe kadar.

Bazı müellifler, terimleri ilimlerin anahtarı olarak görürler. Örneğin kitabını *Mefatihul-Ulûm* olarak isimlendiren ve bununla da terimleri kasteden el-

Harezmi (ö. 387 h.) bu görüşü benimseyenlerden biridir. Biraz sonra – inşâallah- bunu daha iyi anlayacağız.

Belâğat terimleri üzerinde kafa yoran biri, üzerinde ciddi düşünmeyi gerektiren sorunlar dizisiyle karşılaşır. Bu sorunların en önemlisi, hatırı sayılır derecede çok belâğat teriminin varlığıdır. Belâğattan önce ortaya çıkan ve belâğat ilmine nispetle daha çok konusu olan ve hakkında daha çok eser yazılan sarf ve nahiv ilimlerindeki terim sayısı, 655’i aşmazken belâğat terimlerinin 1000’in üzerine çıkmasının; belâğat terimlerinin çokluğunun sebebi acaba nedir? Yine belâğat terim sorunlarından biri de, belâğat terimlerinin çokanlamlılığıdır ki, her bir terimin birçok anlamı mevcuttur. Ayrıca sorunlardan biri de, terimin inşâsının çeşitliliği; farklı şekillerde terim üretmedir.

Bütün bunlar, araştırmacıyı bu olgular üzerinde düşünmeye; bunlara vakıf olmaya; araştırmaya ve görüşünü netleştirmeye sevkeder. Bu vesileyle başlığının “Belâğat terminoloji Sorunları: Terimlerin Çokluğu, Çeşitliliği, Çokanlamlılığı ve Yapıları” şeklinde olmasını uygun gördüğüm; bir mukaddime, bir giriş, dört kısım ve bir sonuçtan oluşan bu araştırma teşekkül etmiştir.

Mukaddime, Arap dil ilimlerinde terim kavramına odaklandı. Bu bağlamda terimin anlamını ve tanımını; bu konuda eser veren müellifleri ve önemli eserlerini; bunların metotlarını inceledim. Sonra Belâğat Terimlerine dair sözlüklere özel bir yer ayırdım; yazım tarihlerine göre tertip ederek incelemeye; her bir eserin ayırıcı özelliklerini açıklamaya özen gösterdim.

Birinci kısım, belâğat terimlerinin çokluğu olgusunu ele almaktadır. Burada terimlerin sayısını hesaplamaya; belâğatın beş kısmına dağılımlarını açıklamaya özen gösterdim. Bu belâğat kısımlarından birincisi, *mukaddime* (el-belâğa ve’l-fesâha); ikincisi, *ilmü’l-me’âni*, üçüncüsü, *ilmü’l-beyân*, dördüncüsü, *ilmü’l-bedî*, beşincisi de, Şiir hırsızlıkları, *teennuk fi’l-bed’* (esere ağdalı bir dille başlamak), *hüsünü’t-tahallus* (sözü güzel bitirmek) gibi neticeleri içeren sonuçtur. Sonra her bir kısımda ortaya çıkan terimleri açıkladım ve terimlerin sayılarının farklılaşmasındaki sebepleri izah etmeye çalıştım.

İkinci kısım, belâğat terimlerinin çokluğunun sebeplerinin açıklamasına tahsis edilmiştir. Bunun nedeni ise birinci kısımda terimlerin sayısının çokluğu ortaya konunca, bu çokluğun sebeplerini açıklama ihtiyacının hâsıl olması-

dır. Bu yüzden bu çoklukta payı olduğunu gördüğüm tüm sebepleri peşpeşe zikretmeye özen gösterdim; on iki ayrı sebep üzerinde ayrı ayrı durdum, herbiri için örnekler verdim.

Üçüncü kısım, belâgat terimlerindeki çokanlamlılık konusuna odaklanmıştır. Bir terim için, birçok belâğî anlam bulunabilmekte; bir terim, birden çok belâgat mefhumuna delalet edebilmektedir. Öte yandan bir terim, bazen, bir kısmı belâğî, bir kısmı da öteki ilimlerden olmak üzere müşterek anlamlara sahip olmaktadır. Her bir çeşidi örnekledim; bunun sebeplerini ortaya koymaya çalıştım.

Dördüncü kısım, belâgat terimlerinin inşâsını konu edinmektedir. Bu konuda *müfred/ tek kelimelik terimleri* ele alarak, sayılarını tespit ettim; tüm terimlere göre oranını belirttim. Bu türün içerdiği terimlerin, kendisiyle temayüz ettiği bazı olgulara işaret ettim. Sonra iki kelimedenden meydana gelen *ikili terimleri* ele aldım; sayılarını verdim; çeşitlerini açıkladım ki, bunun çeşitleri, *tamlamalı terimler, sıfatlı terimler, mukayyed terimler ve atıflı terimlerdir*. Bütün bunların sayılarını açıklamamın; her bir olgu için çeşitli örnekler vermenin; terimlerin tümüne göre oranını çıkarmanın yanında bu terimlerden herbirinin ayırt edici özellikleri üzerinde durdum. Daha sonra ikiden fazla kelimedenden oluşan *mürekkebe terimleri* sundum; kabaca dökümünü yaptım; bu tür bir terimi oluşturan kelimelerin sayısına riayet ederek, türlerini tasnif ettim; terim ile başlık arasındaki karışıklık üzerinde durdum ve ikisinin farklılıklarını ortaya koydum. Başlıkların terimler olarak değerlendirilmesinin sebeplerine işaret ettim. Dördüncü kısmı, bazı terimlere yönelik itirazları; bunun yerine bir denginin getirilmesi ve itirâzın sebeplerini sunarak kapattım.

Sonuçta ise araştırmada ortaya çıkan bilgileri özetledim; bazı neticeleri zikrettim.

Yardım ve ilgilerinden dolayı Ümmü'l-Kur'a Üniversitesi Dergisi'nin yayın kuruluna; mülahazalarından faydalandığım iki kıymetli hakeme teşekkür ve takdirlerimi sunmak, beni son derece memnun edecektir. Allah, hepsine hayır ihsan etsin!

Umarım bu araştırma, belâğatta terim sorunlarına ışık tutacak; önemli meselelerde görüşleri berraklaştıracak ve belki de terim sorunlarında daha derin araştırma yapmaları için araştırmacılara yol gösterecektir.

Giriş: Arap Dili İlimlerinde Terim (İstilah)

Terim (mustalah) kavramı, (مَنْعَ) ve (كَرْمَ) bablarından gelen sülasi kök (صَلَحَ) ve (صَلَّحَ)'den türemiş bir kelimedir. Selaha kelimesi, fesadın zıddıdır; ittifak anlamını ifade etmektedir. Örneğin "تصالح القوم واصطلحوا" denildiğinde, sulh üzere birleştiler anlamı kastedilmektedir.¹

Bu anlamlardan yola çıkarak alimler, *istilâh* veya *mustalah* kelimelerinin terim anlamlarını şöyle ifade etmişlerdir: "Bir topluluğun bir şeye vazedildiği manadan hareketle elde edilen bir isim koyma konusunda ittifak etmesidir."² Ayrıca şu tanımlar da yapılmıştır: "İstilâh, bir lafzın luğavî anlamından çıkıp aralarındaki bir ilgiden dolayı başka bir anlama gelmesidir." Veya "bir grubun, lafzı bir anlamın karşısına yerleştirmesidir."³

Tüm bu tanımlar, kelimenin ittifaka işaret eden sözlük anlamından ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, *mustalah*, bir kısım alimin, kendisi ile luğavî anlamı arasında herhangi bir münasebet bulunan özel bir manaya delaletinde ittifak ettiği bir veya birkaç kelimedir.

Belli bir ilmî eğilimi temsil eden her bir grup bilim adamının, isimlendirilmesinde anlaştıkları; anlamında birleştikleri bir kısım terimler topluluğu vardır. Bu terimler zamanla bu ilim erbabı arasında yaygınlaşır ve onlar nazârında bilinen sınırlı bir anlama sahip olur.

Bu yüzden, her bir ilmin uzmanları ve o konuda eser veren kişiler, kendi ihtisas sahalarında özel anlamları bulunan muayyen istilâhlar üzerinde ittifak etmişlerdir.

¹ Bkz. Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Beyrut, 1406, (صلح), 293; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrem, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, ts., II/516-17 (صلح).

² Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, **et-Ta'rifât**, Beyrut, 1403, s. 28. Bkz. Münâvî, Muhammed Abdür-rauf, **et-Tevkîf ale Muhimmatü't-Te'ârif**, tah. Muhammed Rıdvan Daye, Beyrut, 1410, s. 68.

³ Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 28.

Böylece muhaddislerin, kendilerine ait terimleri;⁴ fukahanın kendilerine ait terimleri⁵ oluşmuştur. Öteki bilim dalları için de aynı şey geçerlidir. Örneğin evveliyatı hayli eskilere uzanan, sonradan ortaya çıkmış, türedi olmayan Arap dil ilimlerinin de kendine ait terimleri vardır. Hatta Arap dil ilimlerinin her biri için bile -sonraları- hakkında özel sözlükler yazılan terimler mevcuttur:

Nahvin bir terminolojisi;⁶ edebiyatın bir terminolojisi,⁷ nakdin (edebi eleştiri) bir terminolojisi,⁸ belâğatin bir terminolojisi; arûz ve kâfiyenin bir terminolojisi vardır. Hatta bu ilimler, Arap dil ilimleri kapsamında yer almalarından dolayı, bazı ortak terimlere sahiptir.

Sonra hangi ilme ait olduğuna bakmaksızın terimleri tanımlamaya önem veren eserler ortaya çıkmıştır. Bu yüzden de birçok ilim arasında müşterek olmasına nazaran bir terimin birçok tanımı ortaya çıkmıştır ki, bunu, -inşâallah- bu çalışmanın ileriki kısımlarında açıklayacağız.

Ta'rifât Kaynaklarında Terim

Ta'rifât eserleri, Arap dil ilimleri ve İslâm ilimlerindeki terimlere ehemmiyet verme konusunda önemli bir merhaleyi temsil etmektedir. Bu tür eserlerde, birçok belâğat teriminin tanımları da yer almaktadır. Bu eserlerin terime ihtimâm göstermeleri, ilk merhaleyi temsil etmeleri ve terim sözlüklerinin bir nüvesi olmaları sebebiyle, burada kendilerinden kısaca söz edeceğim.

İlki, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Harezmi'ye (ö. 387 h.) ait olan *Mefatihü'l-Ulûm* adlı eserdir. Bu kitap; birincisi, Fıkıh, Kelâm, Nahiv, Kitâbet, Şiir, Arûz, Ahbar şeklindeki altı ilmi; ikincisi, Felsefe, Mantık, Tıb, Hesap, Hendese, Nücüm, Musiki, Hiyel ve Kimya şeklindeki dokuz ilmi kapsayan iki bölümden oluşan sözlük türü bir eserdir.

⁴ Bkz. Itr, Nûruddin, **Mu'cemü Mustalahâti'l-Hadîs**, 1997; Sâlih, Subhi, **Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuh: Arz ve Dirase**, Beyrut, 1982.

⁵ Bkz. Neseî, Necmüddin, **Tilbetü't-Talebe fi'l-Istilâhati'l-Fıkhiyye**, tah. Halil Meyyis, Beyrut, 1986.

⁶ Bkz. Kavzî, Avz, **el-Mustalahü'n-Nahvî: Neş'etüh ve Tatavvuruh hatta Evahiri'l-Karnî's-Salisi'l-Hicri**, Câmî'atü Riyad, 1401.

⁷ Bkz. Abdünnûr, Cebbûr, **el-Mu'cemü'l-Edebi**, Beyrut, 1979.

⁸ Bkz. Matlûb, Ahmed, **Mu'cemü'n-Nakdi'l-Arabiyyi'l-Kadîm**, Bağdad, 1989.

Yazar, babları, yukarıda sayılan ilimlere uygun olarak tertip etmiş, her ilmin kendi terimlerini zikretmiş ve bunların anlamlarını şerhetmiştir.⁹ Zikrettiği ilimler kapsamında belâğatın yer almadığı görülmektedir. Çünkü belâgat, yazarın döneminde, özel bir ilim olarak henüz müstakilleşmemiş; bazı ilimlerin kapsamı içerisinde yer almıştır. Bununla beraber, şu an Arap belâğatı alanında sınıflanan birçok terimi kitâbına almış ve bunları Nahiv, Kitâbet, Şiir ve Arûz terimleri kapsamında zikretmiştir. Terimlerinin sayısının azlığında, kitâbın bu alanda ilk olması hesaba katılmalıdır.

İkincisi, Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî'nin (ö. 817), *et-Ta'rifât* adlı eseridir. Yazar, bu eserde Arapça ve şeri ilimlerin terimlerini alfabetik harflere uygun olarak sığalarına göre tertip ederek sunmuştur. Bana öyle geliyor ki, farklı ilimlerdeki meşhur terimlerle yetinmiştir. Zikrettiği terimleri saydım ve 2109 adet olduğunu gördüm. İçerisindeki belâgat terimlerinin izini sürdüm. Müellifin belâgat alanında eser yazmasına ve Teftazânî'nin eseri el-Mutavvel üzerine bir haşiyesi olmasına rağmen, bu kitapta sadece 119 adet terime ulaştım.¹⁰ Öte yandan müellif, eserinin mukaddimesinde metodunu zikretmemektedir. Sanıyorum, konuya derinlemesine girmemiş; sadece meşhur terimlerle yetinmiştir. Çünkü belâgat terimlerinin bizzat kendisi, -biraz sonra göstereceğimiz gibi- bin sayısını aşmaktadır ki, bu terimlerden birçoğu, müellifin bilgisinin dışında olamaz.

Muhtemelen bu kitap, Harezmi'nin eserinden sonra, terimlerin incelenmesine ihtimâm gösteren eserlerin ilklerinden biri sayılır. Bu yüzden terimlerin sayısı az olsa da, öncülükte Horazmi'nin eserine ortak olur.

Üçüncüsü, Zeynuddin Muhammed Abdür-rauf el-Münâvî'nin (ö. 1031), *et-Tevkîf alâ Muhimmâti't-te'ârif* adlı eseridir. Müellif, bu eserde Cürcânî'nin *Ta'rifât*'ının metodunu takip etmiş; üstelik Cürcânî'nin kitâbı, en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Bu yüzden de iki açıdan *Ta'rifât*la benzeşmektedir:

⁹ Bkz. Horazmî, **Mefâtihü'l-Ulûm**, tah. İbrahim Ebyari, Beyrut, 1409; İkbâl, Ahmed Şerkâvî, **Mu'cemü'l-Me'âcim**, Beyrut, 1407, s. 49.

¹⁰ Bkz. Ziriklî, Hayruddin, **el-A'lâm**, ys., ts., s. 160.

Birincisi, konu itibariyle benzeşmesidir; çünkü bu eser de, Arap dil ilimleri ve İslâmî ilimlerin terimlerini cemetmiştir.

İkincisi ise bu terimleri sunumdaki tertip metodudur.

Ne var ki, terimlerin çokluğu açısından Ta'rifât'tan ayrılmaktadır. Tevkîf adlı eserin muhakkıki Muhammed ed-Dâye, kitâbın özelliği hakkında şöyle demektedir: “*Cürcânî'nin Ta'rifât'ındakilerin büyük birçoğunu kapsamakta; onun maddelerine yeni unsurlar katmaktadır.*”¹¹

Ben de şu iki sebepten dolayı bunun garip karşılanmayacağını söyleyebilirim. Birinci sebep, Ta'rifât, müellifin güvendiğini saraheten açıkladığı kaynaklarından biridir; Orada kıymetli gördüklerini almış ve üzerine ilaveler yapmıştır. İkincisi ise zaman açısından ondan sonra gelmesidir. İki müellifin vefatları arasında ikiyüz seneden fazla bir zaman vardır. Bu ise, Münâvî'ye, Cürcânî zamanında mevcut olmayan terimleri kapsayan başka kaynaklara ulaşmasına fırsat vermiştir.

Bununla birlikte, Cürcânî'nin Ta'rifât'ında yer alan her şey, Münâvî'nin Tevkîf'inde zikredilmemiştir. Bunun örneğini görebilmek için “ıstılâh”ın tanımında her ikisinden naklettiğim şeylere müracaat etmek yeterli olacaktır.

Dördüncüsü, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Süleyman el-Kefevî'nin (ö. 1094), *el-Külliyât*ıdır. Bu eser, ıstılâhı zikreden; luğavî anlamını veren; terim anlamını açıklayan yukarıda ismi geçen eserlerin en kapsamlısıdır.¹²

Beşincisi, Şeyh Muhammed E'la b. Ali et-Tehânevî'nin (ö. h. 12 asır) *Keşşâfu ıslahati'l-fünûn* adlı eseridir. Müellif, eserinde terimleri alfabetik olarak tertip etmiştir.¹³ Bu kitapta gözden kaçmayan bir şey, “اصطلاحات” lafzının kitap başlığına taşınmış olmasıdır. Belki de bu (eser), terminoloji alanında önemli bir adım sayılabilir.

¹¹ Münâvî, **Tevkîf**, s. 17.

¹² Bkz. Kefevî, Ebu'l-Bekâ, **el-Külliyât**, tah. Adnan Derviş-Muhammed Mısrî, Dımeşk, 1974, s. 49-50.

¹³ Bkz. Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhati'l-Fünûn**, tah. Lütfi Abdülbedî, Mısrî, ts; İkbâl, **Mu'cem**, s. 50.

Belâgat Terimleri Eserleri ve Sözlükleri

İlimlerin dallara ayrılması ve uzmanlaşmaya önem verilmesi sonucunda, aramızda bilim sözlükleri olarak isimlendirilen eserler ortaya çıkmıştır. İslâm ilimleri özel uzmanlık alanlarına ayrılmış; her birisi kendi içerisinde müstakilleşmiş; böylece de herbirinin kendilerine has sözlükleri oluşmuştur. Bu yüzden Arap dili ilimleri de kendi sözlüklerini müstakil olarak ortaya çıkarmıştır. Hatta her bir Arap dili ilmi, daha önce ifade ettiğim gibi, özel sözlüklerini ihdas etmiş; bu sözlükler belâgat terimlerini de ihtiva etmiştir.

Belâgat Terimleri Sözlüklerine gelince, araştırmanın temel ilgi alanı olan sözlükler bunlardır. Telif yıllarına uygun olarak kronolojik tertibiyle bunları sunmaya çalışacağım. Telif sırasına göre aşağıya alıyorum.

Birincisi, Ahmed Matlûb'un h. 1392/ m. 1972 yılında neşrettiği *Mustalahâtün Belâğiyetün* adlı eseridir. Müellif, bu eserini Belâğattaki önemli terimler olarak isimlendirdiği şu beş terimin incelemesine hasretmiştir: Fesâhat, belâgat, me'ânî, beyân ve bedî'. Bu eser, Terimler Sözlüğü kapsamına girmemekle beraber, müellif bu eserini, biraz sonra üzerinde duracağımız sözlüğünün bir nüvesi¹⁴ yapmıştır. Yazar, burada söz konusu beş terimi ele almış, bu terimler hakkında ulemadan gelen rivayetleri göz önüne alarak tarihsel bir incelemeye tabi tutmuş; sonra bu görüşler arasını telif etmiş, terimin istikrar bulduğu anlamın açıklamasıyla bitirmiştir.¹⁵

İkincisi, Bedevî Tabâne'nin *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye* adlı eseridir. Müellif, birinci baskısının mukaddimesinin sonunda bu kitâbı, h. 1395 yılının Rebî'ü'l-Evvel ayının yedinci Perşembe günü Trablus'ta yazdığını¹⁶; birinci cildini 1395 yılında; ikinci cildini ise 1397 yılında yayınladığını zikretmiştir. Birinci basımda 903 terimi ele almış; bunları alfabetik olarak tertip etmiş, kelimeleri olduğu şekliyle değil, dilsel kökenlerini dikkate alarak vazî anlamına riayet ederek tertip etmiştir. Örneğin "المجاورة" terimini, kelimenin aslının

¹⁴ Bkz. Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tatavvuruha*, 2. bsk., Irak, 1997, s. 8.

¹⁵ Bkz. Matlûb, Ahmed, *Mustalahâtün Belâğiyetün*. Ayrıca bkz. Matlûb, *Mu'cem*, 2. baskının mukaddimesi, s. 8.

¹⁶ Bkz. Tabâne, Bedevî, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, 1. bsk., Trablus-Libya, 1395-1397, s. 15.

“جور” olmasına itibar ederek cim harfinde ele almıştır.¹⁷ Öteki terimleri de aynı şekilde tertip etmiştir. Yazar, daha sonra 1402’de eserin ikinci baskısını yapmış ve buna 23 terim daha eklemiştir. Böylece eserindeki terimlerin yekunu, 926’ya ulaşmıştır.¹⁸ Terimleri bir araya getirme ve tertip etme; her bir terim hakkında ulemanın zikrettiklerini –delillerle desteklemeksizin ve “قلت/derim” ifadesiyle başlayan 26 yerin dışında herhangi bir müdahale bulunmaksızın- nakletme dışında müellifin artı bir çabası görünmemektedir.¹⁹ Bu durum, bir araştırmacıyı sözlüğü eleştirmek için bir eser yazmaya itmiştir²⁰ ki, bu konu üzerinde –inşâallah- biraz sonra duracağız.

Üçüncüsü, Şâhid Buşeyhî’nin telif ettiği *Mustalahât Nakdiyye ve Belâğiiyye fi Kitâbi’l-Beyân ve’t-Tebyin li’l-Câhız* adlı eserdir. Mukaddimesini 14/3/1397 yılında yazmış, birinci baskısını 1402 yılında yapmıştır. Bu kitap, her ne kadar bir sözlük olmasa da, konusu, Belâğat ve Nakd/ Eleştiri terimleridir. O, söz konusu zaman aralığında Nakd terimleriyle birbirine girmiş olan Belâğat terimlerinin merhalesinin bir kesitini temsil etmektedir. Ancak bu eserin temayüz ettiği en önemli husus, Câhız’ın kitâbında geçen terimlere inhisar etmiş olmasıdır. Müellif terimleri sadece Câhız’ın açıklamalarına hasretmemiş, bir kısım terimlerin anlamlarını açıklamada bazı alimlerin görüşlerini de nakletmiştir.

Dördüncüsü, Ahmed Matlûb’a ait olan *Mu’cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiiyye* adlı eserdir. Yazar, eserde toplam 1100 terimi ele aldığını açıklamıştır.²¹ Ne var ki eserin içerdiği kavramlar bu sayıya ulaşmamaktadır. Çünkü ben, 1087 terim saydım. Muhtemelen yazar, bu rakamı yaklaşık olarak zikretmiştir. Yazar, terimleri el takısını gözardı ederek kelimenin normal haliyle alfabetik olarak tertip etmiştir. Mukaddimesini 11/7/1401 yılında yazmış,²² birinci cildi 1403 yılında; ikincisini, 1406 yılında; üçüncüsünü 1407 yılında neşretmiştir. Sonra

¹⁷ Bkz. Tabâne, **Mu’cem**, I/164.

¹⁸ Bkz. Tabâne, **Mu’cem**, 2. bsk.

¹⁹ Bkz. Kalkile, Abde Abdülaziz, **Mu’cemü’l-Belâğati’l-Arabiyye: Nakd ve Nakz**, Kâhire, 1412, s. 243.

²⁰ Bkz. Kalkile, **Mu’cem**, s. 243.

²¹ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 9.

²² Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, 1. bsk., I/9; 2. bsk., s. 10.

her üç cildi bir mücellet halinde yeniden yayınlamış; birinci baskıya bir şey ilave etmediğini ifade etmiştir.²³ Gerçek şu ki, bu sözlük, belâgat sözlüklerinin en geniş, kapsadığı terimler; yapılan tertip, isimleri farklılaşsa da, benzer kavramlar arasındaki ilişkiyi açıklama açısından en üstünü; terimlerin kaynaklarla desteklenmesi konusunda en titizidir.

Beşincisi, Abde Abdülaziz Kalkîle'ye ait olan *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye: Nakd ve Nakz* adlı eserdir. Mukaddimesinin sonunda eseri 1/10/1409 yılında yazdığını kaydetmektedir. Kitap bir sözlük değildir; aksine kendisini Bedevî Tabâne'nin sözlüğünü eleştiri ve tekzibe hasretmiştir.! Bu yüzden burada bu konuya değinmeyi tercih ettim. Abde Kalkîle'nin zikrettiği şeylerin en belirginini, sözlüğün içerdiği maddelerin, 926'a ulaştığı; ama onun bunlardan sadece 316 tanesini kabul ettiğidir; çünkü geriye kalanlar, ya tekrardır; ya başka maddelere gönderme yapmaktan ibaret, anlamsız fazlalıktır; ya da belâgat terimi değildir.²⁴ Kalkîle, söz konusu sözlüğün eleştirisi konusunda büyük bir çaba harcamış olmakla birlikte müellife karşı son derece belirgin bir önyargıya/düşmanlığa sahip olduğu görülmektedir. Müellif Tabâne, Abde Kalkîle tarafından bu sözlüğe gösterilen saldırgan önyargısının/düşmanlığın - kişisel bir ihtilaftan kaynaklanan- sebeplerini bana anlattı. Gerçek şu ki, eleştiri, eleştirmenin sözlük yazarına düşmanlığı söz konusu olsa da, ciddi mülahazaları içermelidir.

Kalkîle, bir kısım terimleri²⁵ edebiyat, nakd, nahv, lugat, arûz, kâfiye, mantık ve tefsîr alanlarına ait olduğuna itibar ederek ilgili sözlüğün içerdiği terimleri eleştirme konusunda aşırıya kaçmış olsa da, yine bir kısım terimler konusunda isabetli olsa da, yazarın -Allah bizi de onu da affetsin- söz konusu sözlüğün değerini düşürme arzusu, birçok terimi, edebiyat, nakd, nahv, luga, arûz, kâfiye, mantık ve tefsîr terimleri saymak suretiyle belâğattan çıkarması sonucunu getirmiştir. Bizzat kendileri de, bu ilimler arasında yakın bağlar olduğunu; özellikle de Arap belâğatının ortaya çıkışının ilk dönemlerinde, bu ilimlerle belâğatın sağlam bağının bulunduğunu; bazı kavramlar arasındaki karmaşıklığı aşmanın zor olduğunu bilmektedir. Bu konuyu, belâgat terimle-

²³ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, 2. bsk., s. 5.

²⁴ Bkz. Kalkîle, **Mu'cem**, s. 8.

²⁵ Bkz. Kalkîle, **Mu'cem**, s. 193.

rinde -ister belâğî anlamları olsun, isterse öteki bilim alanlarının anlamları olsun-, çokanlamlılık sorununun incelemesine hasredilen üçüncü kısımda ele alacağız.

Altıncısı ise, İn'âm Fevâl Akkâvî'nin *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Ulûmi'l-Belâğâ (el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî)* adlı eseridir. Bu sözlük, alfabetik olarak tertip edilmiş olup 842 maddeyi kapsamaktadır. Belli bir çaba ürünü olduğu görülmekle beraber, hem madde sayısı, hem de kaynaklarla referanslandırma açısından Ahmed Matlûb'un sözlüğünün düzeyine ulaşamamıştır. Yazar, Bedevî Tabâne ve Ahmed Matlûb'un müracaat ettiği belâğat kaynaklarına yeterince başvurmamıştır.

Bunların yanında öteki Arap dil ilimlerinin terimleri yanında belâğat terimlerini içeren başka eserler de mevcuttur.²⁶

I. Belâğat Terimlerinin Çokluğu ve Belâğat Konularına Dağılımının Farklılığı

Belâğat terminolojisi üzerine kafa yoran kimsenin düşünceceği önemli meselelerden biri, öteki Arap dil ilimlerinin terimlerine oranla belâğat terimlerinin çokluğu meselesidir. Örneğin Sarf ve Nahiv terminolojisine topluca baktığımızda, bu iki ilmin ortaya çıkışının önceliğine, konularının çokluğuna, bu konuda yazılan eserlerin fazlalığına rağmen, 655 terimin üzerine çıkmadığını görürüz.²⁷ Öte yandan taradığım belâğat terimleri sözlüklerindeki terim sayılarının büyük bir yekun tuttuğunu müşahede ederiz. Nitekim en fazla terim sayısına sahip olan Ahmed Matlûb'un sözlüğünde bu sayı, 1087'dir. Bu sayı, bu terimlerin çokluğunun belâğat konularına dağılımının eşit mi, yoksa birinin ötekenden fazla mı olduğu; ayrıca bu çokluğun bilimsel temelinin ne olduğu gibi önemli soruları akla getirmektedir.

²⁶ Örnek olarak bkz. Ya'kûb, Emil; Âsi, Mîşâl, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Luğâ ve'l-Edeb(Nahv, Sarf, Belâğat, Arûz, İmla, Fıkhu Luğâ, Edeb, Nakd, Fikru Edeb), Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1997.*

²⁷ Bkz. Lübedî, Muhammed Semîr, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, Beyrut, 1406.

Bu çokluğun temelleri ile ilgili özel bir başlık açacağım. Ama bu terimlerin üç belâğat alanına dağılımı konusunda şunları söylemem mümkün gözükmemektedir:

Belâğat kavramı altına ilim nitelemesiyle giren terimlerin beş kısım olarak tasnifi mümkündür;

Birinci kısım, *Belâğat mukaddimleri* (fesâhat ve belâğat) kapsamına giren terimlerdir. Bu kısım, çok terim içermez; hemen hemen 10 küsur terim mevcuttur ki, bunlar, *fesâhat* (الفصاحة), *belâğat* (البلاغة), *garabet* (الغرابية), *tenâfür* (التنافر), *kıyas* (القياس), *ta'kid* (التعقيد), *da'fu't-telif* (ضعف التأليف), *kerahetü's-sem'* (كراهة السمع), *makam* (مقام), *hal* (حال), *mukteza* (مقتضي), *kelâm* (كلام), *mütekellim* (متكلم)dir.

İkinci kısım, *İlmü'l-Me'âni* ilmi kapsamına giren terimlerdir. Bu kısım, birçok belâğat eserinde belâğat konularının en önemlilerinden; en geniş ve derinlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu ilim, gerek kelime, gerek cümle, gerekse cümleler düzeyinde, ister kelimeler, rükün olsun, isterse müteallık olsun; kelâm ister haber, ister inşâi olsun, cümle ister isim, isterse fiil cümlesi olsun; kelâmın oluşturulması konusuna giren öteki tüm ayrıntılarıyla “kelâmın terkibi” esasına dayanmaktadır.

Bütün bunlarla beraber, diyebilirim ki, belâğatçıların çoğunluğu, me'âni konularını kesin olarak şu konularla sınırlamışlardır: *Haberi isnadın durumları*, *müsnedin durumları*, *müsnedü ileyhın durumları*, *fiilin muteallaklarının durumları*, *kasr*, *inşâ*, *fasl*, *vasl*, *îcâz*, *itnâb* ve *müsavat*.²⁸ Me'âni ilminin derinliği, genişliği ve ehemmiyetine rağmen, babları altına giren terimlerin sayısı, konusunun önemine, derinliğine ve genişliğine oranla çok değildir. İlmü'l-Me'âni kapsamına giren terimleri saymaya çalıştım; 65 terimin üzerine çıkmadığını gördüm. Sözlükleri cemedden kişilerin vermiş olduğu teferruatların bu terimlerin sayısının fazlaşmasında payları bulunmaktadır. Örneğin *inşâ* ve *haber* ayrı iki terimdir. Ama bu iki terim altına giren terimleri cemedden sözlüklere baktığımızda aşağıdaki değerlendirmeyi yapmamız mümkündür:

²⁸ Bkz. Kazvîni, Hatib, **el-İzâh**, şerh. ve ta'lik: Muhammed Abdülmün'im Hafâci, Beyrut, 1395, s. 85.

Haber (خبر) için yirmi iki terim zikretmişlerdir.²⁹ Şöyle ki, bazen haberin çeşitlerine nazaren “الخبر الإبتدائي”yi bir terim; “الخبر الطلبي”yi ikinci bir terim; “الخبر الإنكاري”yi üçüncü bir terim yapmışlar; sonra bazen haberin gayelerine itibarla, “الخبر للإستفهام”ı bir terim; “الخبر للتوبيخ”ı bir başka terim yapmışlardır. Bu şekilde devam edip gitmiştir.

İnşâ (إنشاء) kısmına geçtiklerinde, *istifhâm* (إستفهام) için 41 terim,³⁰ *emir* (أمر) için 33 terim³¹ zikretmişlerdir. Hatta her bir terimin (*istifhâm* ve *emir*) kendi maksadını gözeterek müstakil terimler üretmişlerdir. Örneğin “إستفهام الإستبطاء”yı bir terim; “إستفهام الإستبعاد”ı bir başka terim saymışlardır. Aynı şeyi *emir* için de yapmışlardır. Bileneceği üzere, maksatları sınırlamak mümkün değildir. Bunun anlamı ise, gerek *istifhâm*, gerekse *emir* için her bir yeni maksat için, yeni bir terim üretebileceğimizdir.

Tuhaf olan şu ki, inşânın öteki kısımları, yani *nehy*, *nidâ* ve *temennî* için birden fazla terim üretmemişlerdir.³²

Haber ve *inşânın* dışında detayları tamamlanan konuları buna ilave ettiğimizde, *icâzda* (إيجان) beş,³³ *itnâbda* (إطناب) 12³⁴ terim bulmaktayız. Böyle devam edip gitmektedir.

Buna göre, bu kısmın 65 terimine, detaylardaki 93 terimi de ekledikten sonra, bütün terimler 178 olmaktadır. Bu sayı, tâlî konuların ve maksatların çokluğuna uygun olarak sayıların çokluğu hakkında bir intiba vermektedir ki, bu konuyu terimlerin çokluğunun sebepleri konusunda genişçe ele alacağız.

Üçüncü kısım, *ilmü'l-beyân* kapsamına giren terimlerdir. Bu kısmı, belâğatçıların birçoğu, mananın eda yöntemlerini temsil eden dört kısma hasretmişlerdir ki, bunlar, *teşbih* (التشبيه), *hakikat-mecâz* (الحقيقة-المجاز), *isti'âre-mecâz-i mürsel* (إستعارة-مجاز المرسل) ve *kinâye-ta'riz* (كناية-تعريض)dir.³⁵

²⁹ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 478-482.

³⁰ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 108-116.

³¹ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 184-189.

³² Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 418, 658, 667.

³³ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 202-212.

³⁴ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 132-142.

³⁵ Bkz. Kazvîni, **Îzâh**, s. 325-456.

Bu konular, *Beyân* ilminin terimlerinin ana unsurlarını temsil etmektedir. Sözlüklerde bu terimler altına giren terimleri saymaya çalıştım; 20 terime ulaşmadığını gördüm. Ne var ki her bir kısmı müstakilleştirmek ve her birini özel bir terim yapmak, bu sayının artmasına sebep olmuştur. Bu durumda *mecâz*, 21 terim³⁶; *isti'âre* 39 terim³⁷; *teşbih* ise 73 terim³⁸ olmuş; böylece *Beyân* terimlerinin sayısı 150 terime ulaşmıştır.

Dördüncü kısım, *Bedi'* ilmi kapsamına giren terimlerdir. Belâğat ulemasının çoğunluğu, *bedî'i manevî ve lafzî*³⁹ olarak ikiye ayırmalarına rağmen, *bedî'* ilminin belâğat terimleri açısından büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. *Bedi'* altına giren terimlerin sayısı, 739'a ulaşmaktadır. Bu da, *Me'ânî* ve *Beyân* terimlerinin bütün detay konularının müstakilleştirmesine rağmen ortaya çıkan belâğat terimlerinin aslan payının *bedîe* ait olduğunu desteklemektedir. Örneğin *Istilâh* sözlüklerinde ele alınan sadece *cinâsa* ait terimler bile, 120'ye ulaşmakta;⁴⁰ hatta çeşitleri ve teferruatları ile, biraz sonra göreceğimiz gibi, 400'e varmaktadır.

Beşinci kısım, belâğatçıların şu iki konuya hasrettiği hâtîme kısmına giren terimlerdir ki, bu iki konudan birincisi, şiir hırzlıkları (السريقات الشعرية) ve ilişkili konular; ikincisi ise kelâmda *ibtidâ* (إبتداء), *tahallus* (تخلص) ve *intihâ* (إنتهاء) konularıdır.

Bu kısmın belâğat mı nakd mı altında yer alacağı konusundaki ihtilaf göz ardı edilirse, mevcut durumda, bu konuların belâğat altına sokulduğu; belâğatçıların bunlarla eserlerini bitirdikleri söylenebilir.⁴¹ Bu durumda ilgili kavramları, belâğat terimleri sözlükleri kapsamına sokmak gerekecektir.

Herhalükarda bu kısmın terimleri, fazla olmadığı gibi, aynı zamanda çok sayıda tâlî konuya da sahip değillerdir. Bu kısmın, 21 terimi aşmadığını söyle-

³⁶ Bkz. *Matlûb, Mu'cem*, s. 589-602.

³⁷ Bkz. *Matlûb, Mu'cem*, s. 82-104.

³⁸ Bkz. *Matlûb, Mu'cem*, s. 323-350.

³⁹ Bkz. *Kazvînî, İzâh*, s. 477.

⁴⁰ Bkz. *Matlûb, Mu'cem*, s. 264-292, 450-455, 603-605.

⁴¹ Bkz. *Kazvînî, İzâh*, s. 556-600; Bâbertî, *Ekmelüddin Muhammed b. Muhammed, Şerhu't-Telhîs*, tah. Muhammed Mustafa Ramazan Sufiyye, Trablus-Libya, 1983, s. 687-712.

mek mümkündür. Bu terimler şunlardır: *sirkat* (سرقعة), *iğâre* (إغارة), *selh* (سلخ), *nesh* (نسخ), *mesh* (مسخ), *ilmâm* (إمام), *intihâl* (إنتحال), *ittifak* (إتفاق), *nakl* (نقل), *kalb* (قلب), *iktibâs* (إقتباس), *tazmîn* (تضمنين), *hall* (حل), *akd* (عقد), *telmîh* (تلميح), *berâ'atu'l-istihlâl* (براعة الإستهلال), *husnu'l-matla'* (حسن المطلع), *husnu'l-ibtidâ* (حسن الإبتداء), *tahallus* (تخلص), *iktidâb* (اقتضاب), *berâ'atu'l-hitâm* (براعة الختام).⁴²

Beş kısma göre sayının dağılımına tekrar dönecek olursak, ortaya aşağıdaki tablo çıkmaktadır:

Birinci kısım: 12 terimlik mukaddime kısmıdır. Bu belâğat terimlerinin yekûnunun yüzde 1.10'luk oranını temsil etmektedir.

İkinci kısım, 178 terimlik Me'ânî ilmidir. Bu da belâğat terimlerinin yekûnunda yüzde 16.37'lik bir kısmı temsil etmektedir.

Üçüncü kısım, 150 terimlik Beyân ilmidir. Bu da bütün belâğat terimlerinin yüzde 13.79'luk kısmını temsil etmektedir.

Dördüncü kısım, 726 terimden oluşan Bedî' ilmidir. Bu da tüm belâğat terimlerinin yüzde 66.78'lik kısmını temsil etmektedir.

Beşinci kısım ise, 21 terimlik hâtîme kısmıdır ki, bu da belâğat terimlerinin tümünün yüzde 1.93'lük kısmını temsil etmektedir.

Buradan şu sonuca ulaşmak mümkün gözükmektedir: Belâğat terimleri, bu beş kısma eşit bir şekilde dağılmamıştır. En az olan Mukaddime kısmını, hâtîme takib etmekte; sonra *ilmü'l-beyân*; sonra da *ilmü'l-me'ânî* gelmektedir. *Bedî' ilmi* ise öteki kısımlarının tüm terimlerinden daha fazla terime sahiptir.

II. Belâğat Terimlerinin Çokluğunun Sebepleri

Söz konusu olguyu (terimlerin çokluğunu) sunduktan sonra şimdi bunların sebeplerini aşağıdaki şekilde ortaya koymanın mümkün olduğunu düşünüyorum.

1. Bir Türün Kısımlarını Müstakil Terim Yapmak

Bu başlıkla ilgili örnekler çok olmakla beraber ben sadece üç örnekle yetineceğim. Bunlardan biri, *İlmü'l-Me'ânî*, ikincisi, *İlmü'l-Beyân* ve üçüncüsü ise

⁴² Bkz. Kazvîni, *İzâh*, s. 557-600.

İlmü'l-Bedî'e aittir. Bunlarla iktifa edeceğim. Çünkü maksadımız, bunların tümünü detaylıca incelemek değil, aksine özellikle terimlerin fazlaşmasında-ki fonksiyonunu bizzat göstermektir.

Haber (خبر), belâğatçılara göre üç kısımdır: ibtidâî (الإبتدائي), talebî (الطلبی) ve inkârî (الإنكاري).⁴³ Bu üçü müstakil terim olsun diye, *haber* lafzıyla birlikte zikredilmişlerdir.⁴⁴

İsti'âre (إستعارة) terimi, beş farklı açıdan 15 kısma ayrılmaktadır. İki tarafının (*müste'âr* ve *müste'ârun leh*) dikkate alınmasıyla *vifâkiyye* (وفاقية) ve *inâdiyye* (عنادية); cami'in (isti'âre ilgisinin) dikkate alınmasıyla, *âmmiyye* (عامية) ve *hâssiyye* (خاصية); hem iki tarafın hem de cami'in itibara alınmasıyla (hissî veya aklî yönüyle hissedilen hissî isti'âre; bir kısmı hissî bir kısmı da aklî olan hissî isti'âre; aklî yönüyle anlaşılan ma'kûl isti'âre; aklî yönüyle anlaşılan hissî isti'âre; aklî yönüyle anlaşılan aklî isti'âre); lafız dikkate alınarak *asli* (أصلية) ve *tebe'i* (تبعية); harici durum dikkate alınarak *muraşşaha* (مرشحة), *mücerrede* (مجردة), *mutlaka* (مطلقة) şeklinde taksim edilmiştir.⁴⁵ Bunlardan her bir kısım, müstakil bir terime dönüşmüştür.⁴⁶

Cinâs (جناس), yedi temel kısma ayrılmaktadır: “*tâm* (التام), *nâkıs* (الناقص), *müstevfî* (المسوفي), *mürekkeb* (المركب), *muharref* (المحرف), *muzâri* (المضارع), *lâhık* (اللاحق)”⁴⁷. Bunlara cinâsa mulhak olan şeyler de eklenir; cinâs lafzı, terimleri oluşturmak için bu kısımlara ya izafe edilir ya da bu sıfatların mevsu-fu olur; yoksa bunlar müstakil birer terim değillerdir.⁴⁸

2. Bir Belâğat Türünün Belâğî Ğâyelerini Müstakil Terim Yapmak

Haberin maksatları, sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü o, haberin anlamına⁴⁹ ve haber ile gerçekleştirilen faydaya dayanır. Ahmed Matlûb, haber için

⁴³ Bkz. Kazvîni, *İzâh*, s. 93; Tîbî, Şerefüddin, *et-Tibyân fi İlmî'l-Me'ânî ve'l-Bedî' ve'l-Beyân*, tah. Hadi Atiyye Matar Hilâli, Beyrut, 1407, s. 51-52.

⁴⁴ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 480.

⁴⁵ Bkz. Kazvîni, *İzâh*, s. 418, 419, 426, 432.

⁴⁶ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 87-103.

⁴⁷ Bkz. Kazvîni, *İzâh*, s. 535-541.

⁴⁸ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 268-292.

⁴⁹ Bkz. Bâbertî, *Şerhü't-Telhîs*, s. 170-171.

17 maksat saymıştır.⁵⁰ Her bir maksat, haber için sıfat yapılmış; böylece de terim olmuştur.

Bunun bir örneği, -talebî inşâ'nın çeşitlerinden biri olan- *emr*(أمر)dir. Belâğatçılar, emrin maksatlarını ifadelendirmede ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı, altı ile iktifa etmiş⁵¹; bir kısmı on maksat zikretmiştir.⁵² Ahmed Matlûb ise Sözlüğünde bunu 32 maksada çıkarmış⁵³ ve her bir maksadı bir terim yapmıştır. Herkes tarafından zikredilen maksatlar, sadece örneklerdir; hiç kimse emrin bunlara hasredileceğini iddia etmemiştir. Ortamın, maksatların sayısını artırmaya açık olmasından dolayı, bu gayeler, birçok terime dönüşmüştür. Emirdeki her bir gaye dikkate alınarak “şunun için olan emir” şeklinde terimler üretilmiştir.

Emirle ilgili söylenen şeyler, *istifhâm* için de söylenebilir. Bir kısım belâğatçılar, istifhâm için 9 maksat⁵⁴, bir kısmı da 13 maksat zikretmiştir.⁵⁵ Ahmed Matlûb'un sözlüğünde de 40 maksat yer almıştır.⁵⁶

3. Alâkaları Müstakil Terim Yapmak

Bu konu, belâğatçıların sayısında ihtilaf ettikleri *mecâz-ı mürsel* (المجاز المرسل) alâkalarında kendini göstermektedir. Belâğatçıların bir kısmı, bu alâkaların sayısında yedi ile iktifa ederken,⁵⁷ kimi sekiz;⁵⁸ kimi on iki alâka zikretmiştir.⁵⁹ Hatta bazı çağdaş belâğatçılar, sayıyı artırmış; 32 adet alâka zikretmiştir.⁶⁰ Mecâzın bu türü için alâkaların çok olmasında bir tuhafılık

⁵⁰ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 480-482.

⁵¹ Bkz. Bâbertî, **Şerhü't-Telhîs**, s. 362-364.

⁵² Bkz. Kazvîni, **Telhîs**, s. 241-243.

⁵³ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 185-189.

⁵⁴ Bkz. Bâbertî, **Şerhu't-Telhîs**, s. 356-361.

⁵⁵ Bkz. Kazvîni, **Îzâh**, s. 234-241.

⁵⁶ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 110-116.

⁵⁷ Bkz. Kazvîni, **Îzâh**, s. 399-403.

⁵⁸ Bkz. Bâbertî, **Şerhü't-Telhîs**, s. 549-552.

⁵⁹ Bkz. Teftazânî, Sa'düddin, **el-Mutavval fi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh**, İran, 1309, s. 355-356.

⁶⁰ Bkz. Kalkile, Abde, **el-Belâğatü'l-Istılâhiyye**, Kâhire, 1407, s. 87.

yoktur. Çünkü onun isimlendirilmesi, sebebin anlaşılmasıyla belirginleşir; çünkü bu, mecâz-ı mürseldir; isti'âre gibi belli bir alâka ile sınırlı değildir.

Ahmed Matlûb, her bir terimi bütün uzantılarıyla zikretmeye ihtimâm göstermesine rağmen, mecâz-ı mürselde bir terimle iktifa etmiştir.⁶¹ Bedevî Tabâne ise 10 terime dönüşen 10 alâka zikretmiştir.⁶²

4. Bir Terimi Birçok Kalıpla Sunmak

Örneğin “رد العجز على الصدر” terimi için Bedevî Tabâne, “رد أعجاز الكلام”, “رد الأعجاز على الصدور” ve “رد العجز على الصدر” kalıplarını zikretmiştir.⁶³ Ahmed Matlûb ise, “رد العجز على الصدر” şeklinde bir terimle iktifa etmiş; aynı şekilde bunun “التصدير” olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁴ Şimdi bu sonuncusunun müstakil bir terim olması mümkün müdür?

Kalıbın farklılığı, yeni terim üretmeye imkân verirse, meselenin çerçevesi genişler. Örneğin yukarıda geçen terim, Tabâne'nin zikrettiklerinden farklı olarak şu iki ayrı kalıpla da kullanılmıştır: “رد أعجاز الكلام على ما تقدمها”⁶⁵ ve “رد الكلام على صدره”.⁶⁶

Bunun bir başka örneği de, “الجناس” terimidir. Öncelikle “الجناس”, ikinci olarak “التجنيس”; üçüncü olarak ise “المجانسة” kalıbıyla zikredilmektedir. Bu üçünden her biri, kendileriyle murad edilen şey aynı olmakla beraber terim olmuştur. Hatta bu terim çeşitliliği, türleriyle kullanımına kadar vardırılmıştır: “تجنيس الإشارة” ve “جناس الإشارة”.⁶⁷ Ne var ki, Ahmed Matlûb, iki yerde cinâsü'l-işâretin, tecnîsü'l-işâret olduğunu zikretmiş; bunu bu şekilde isimlendiren İbn Ma'sûm el-Medenî'ye (h. 1120) gönderme yapmakla yetinmiştir.

⁶¹ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 602.

⁶² Bkz. Kalkile, **Mu'cem**, s. 12.

⁶³ Bkz. Tabâne, **Mu'cem**, 1. bsk., s. 290-297.

⁶⁴ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 496.

⁶⁵ Bkz. İbn Mu'tez, Abdullah b. Mu'tez, **el-Bedi'**, ta'lik Ignatius Kratchkovsky, Bağdad, 1399, s. 47.

⁶⁶ Bkz. Bağdâdî, İbn Tâhir, **Kânûnu'l-Belâge**, tah. Muhsin Ğayyâd Acil, Beyrut, 1409, s. 102.

⁶⁷ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 268, 450.

Aynı şeyi, bazen tecnîs ismiyle bazen cinâs ismiyle cinâsın öteki nevilerinde de yapmıştır.

5. Bir Tür İçin Birçok Terimin Varlığı

Bedî' türlerinden bir tür geçmeye dursun; hemen onun için birçok terim zikredilir. İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî'nin (h. 654) *Tahrîrû't-Tahbîr*'ine; Safiyyüddin el-Hillî'nin (h. 750) *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*'sine; İbn Mâlik er-Ru'aynî'nin (h. 789) *Tırâzü'l-Hulle ve Şifâü'l-Ğulle*'sine, İbn Hucce el-Hamevî'nin (ö. 837) *Hizânetü'l-Edeb*'ine ve Bedî' ekolünün öteki kitaplarına göz atan kimse, dikkatleri çeken bu olaya şahit olacaktır. Muhtemelen bu, daha önce terimlerin sayısında ve belâgat konularına dağılımında geçtiği şekliyle, özellikle bedî' ıstılahlarında görülen çokluğu izah edecektir.

Olay, bir belâgat türü için, aslî terimin dışında başka bir terimin zikredilmesiyle sınırlı değildir. Bazen zikredilen şey, iki terim olmaktadır ki bu olay çokça görülmektedir. Örneğin “العكس” ve “التبديل”in her ikisi, *bir terkipte lafzın takdimine; sonra tehirine dayanan* bir türün terimleridir.⁶⁸ Bunun örneği, Hasan b. Sehl'in sözüdür: Kendisine “*la hayre fi's-seraf*” denildiğinde o da “*La serafa fi'l-hayr*” demiştir.⁶⁹

Bir başka örnek, “التغاير” terimidir ki, bu, *daha önce yerilen bir şeyin methedilmesine veya daha önce methedilen bir şeyin yerilmesine* dayanan türü ifade etmektedir. Bu tür için bir başka terim olan “التلطف” da kullanılmaktadır.⁷⁰

Bir başka örnek, “الترتيب” kavramıdır. Bu, *bir mevsuf için tertipli bir şekilde farklı sıfatların zikredilmesine* dayanmaktadır ki, bazıları bunu “المتابعة” olarak isimlendirmektedirler.⁷¹ Bunun dışında, aslî terimiyle beraber başka terimlerin zikredildiği başka türler de vardır.

⁶⁸ Bkz. Ru'aynî, İbn Mâlik, *Tırâzu'l-Hulle ve Şifâü'l-Ğulle*, tah. Reza es-Seyyid el-Cevheri, İskenderiye, 1410, s. 438.

⁶⁹ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, tah. Nesib Neşâvî, Dımeşk, 1402, s. 145.

⁷⁰ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, s. 102.

⁷¹ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhü'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, s. 210; Suyûtî, Celâluddin, *Şerhu Ukûdi'l-Ceman*, Mısır, 1358, s. 134.

Kanaatimizce, durum, aslî terimin dışında bir terim zikretmekle sınırlı değildir; sayı bunun üzerine çıkabilir; üç, dört, beş ve altı olabilir. Hatta sayı bazı türlerde yedi terime bile ulaşmaktadır. Buna birkaç örnek zikrelelim:

Belâğatçıların, “المراجعة” olarak isimlendiği “iki şahıs arasındaki konuşmayı” ifade eden belâğat türü için üç terim zikredilmiştir. Bu terimler şunlardır: “المراجعة”, “المحاوره” ve “السؤال-الجواب”.⁷²

Bir başka örnek, *adete aykırı bir şeyi getirmek* anlamına gelen ve “المناقلة” olarak isimlendirilen türdür ki, bunun terimleri ise “المناقلة”, “الإغراب” ve “الطرفة”dir.⁷³

Bir diğer örnek, “براعة المطلع”dır. Bu, *şahsın, ister şâir ister nesirci olsun, kelâmının başında maksadını ortaya koyan şeyler söylemesini* ifade eden türdür. Belâğatçıların bunun için zikrettikleri terimler, şunlardır: “براعة المطلع”, “حسن الإبتداء” ve “براعة الإستهلال”.⁷⁴

Kendisi için dört ıstılâh nakledilen bir diğer sanat ise, “لزوم ما لم يلزم” olarak isimlendirilen sanattır ki bu, *bir şâirin reviden önce; nesircinin ise fasıladan önce (revi ve fasıla için) zaruri olmayan bir hususu iltizam etmesi* anlamını ifade eder.⁷⁵ Bunun terimleri ise, “لزوم ما لم يلزم”, “الإعانت”, “التضييق” ve “التشديد”dir.⁷⁶

Yine kendisi için dört terim zikredilen bir diğer sanat, “الإستتباع” olarak bilinen sanattır. Bu ise *mütekellimin şiirde bir diğer maksadı takip eden bir maksadı zikretmesidir*.⁷⁷ Bunun terimleri ise şunlardır: “الإستتباع”, “مضاعف”, “الموجّه”, “التعليق”.⁷⁸

⁷² Bkz. Ru’aynî, *Tırâzu’l-Hulle*, s. 258.

⁷³ Bkz. İbn Ebi’l-Isba’ el-Mısrî, *Tahrîrû’t-Tahbîr fi Sınâ’ati’ş-Şi’r ve’n-Nesr ve Beyânü İ’câzi’l-Kur’ân*, tah. Hafnî Şeref, Lecnetü İhyâi’t-Tûras, 1963, s. 512.

⁷⁴ Bkz. İbn Ebi’l-Isba’, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 168; Safiyyüddin Hillî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’l-Bediyye*, s. 57.

⁷⁵ Bkz. Ru’aynî, *Tırâzu’l-Hulle*, s. 244.

⁷⁶ Bkz. Ru’aynî, *Tırâzu’l-Hulle*, s. 244.

⁷⁷ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’l-Bediyye*, s. 288.

⁷⁸ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’l-Bediyye*, s. 288.

Dört terime sahip olanlardan zikredeceğim son sanat ise, bedî' ulemasının "التعديد" ismini verdiği sanattır. Bu da *bir bağlamda müstakil isimlerin zikredilmesi* anlamına gelmektedir.⁷⁹ Bunun anıldığı terimler ise, "التعديد", "سياق", "تنسيق الصفات", "حسن سياقة الأعداد", "الأعداد"⁸⁰

Kendisi için beş terimin var olduğu türlerden biri, "التشريع" diye isimlendirilen sanattır ki, *bir kasidenin iki vezinli ve kâfiyeli olmasını* ifade eden türdür. Beytin tamamı okunduğunda, onun bir vezin ve kâfiyesi olur; beytin bazı kısımları atıldığında bir başka vezin ve kâfiyeye sahip olur.⁸¹ Bunun terimleri ise şunlardır: "التشريع", "التوشيح", "التوأم", "ذو القافيتين", "مزدوج".⁸²

Aynı şekilde beş terimli diğer bir sanat, "*bir şeyin, taşınması muhal olan bir sıfat ile nitelenmesi suretiyle abartılı ifade kullanmak*" şeklinde tanımlanan "المبالغة" sanatıdır.⁸³ Bunun için aşağıdaki terimler zikredilmiştir: "المبالغة", "الإفراط في الصفة", "العلو", "الإغراق", "التبليغ".⁸⁴ Son üç terim, Kazvîni (h. 739) ve onun takipçileri nazarında mübalağanın çeşidine dönüşmüştür.⁸⁵

Beş terimli sanatlardan zikredeceğim son sanat, "تجاهل العارف" olarak isimlendirilen sanattır ki, *mütekellimin bildiği bir şeyi, bilmiyormuş gibi sunması* anlamına gelmektedir.⁸⁶ Bunun terimleri ise şunlardır: "تجاهل العارف", "سوق غيره", "التشكيك", "الإبهام", "المنصف", "المعلوم مساق غيره".⁸⁷

⁷⁹ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîiyye*, s. 306.

⁸⁰ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîiyye*, s. 306; Vatvat, Reşidüddin, *Hedâiku's-Sihr fi Dekâiki'ş-Şi'r*, Ar. çev. İbrahim eş-Şevâribî, Kâhire, 1364, s. 149; Halebî, Şihâbüddin Mahmûd, *Hüsnü't-Teveşşül ila Sinâ'ati't-Teressül*, tah. Ekrem Osman Yusuf, Bağdad, 1980, s. 247.

⁸¹ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîiyye*, s. 113.

⁸² Bkz. İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi Vücûhi'l-Kur'ân*, tah. Hafnî Şeref, Mektebetü'ş-Şebab, ys., ts., s. 161; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr*, s. 522; Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîiyye*, s. 113; Vatvat, *Hadaiku's-Sihr*, s. 157.

⁸³ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 514.

⁸⁴ Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr*, s. 147; Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîiyye*, s. 150.

⁸⁵ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 514-515.

⁸⁶ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîiyye*, s. 117.

⁸⁷ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîiyye*, s. 117; Se'âlibî, *el-Fâsî, Envârû't-Tecellî ala ma Tezammenethü Kasidetü'l-Huli*, I/68a (yazma).

Terimlerin sayısını çoğaltmaya istekli olanların yöntemini takip edecek ol-
sak, mübalağanın, belâğat türlerinin birçoğunda gerçekleştiğini; örneğin
“الإيغال”, “التشبيه”, “الإستعارة”, “التجريد” ve benzeri birçok sanatta bir şeyin nite-
lemesindeki aşırılığın gerçekleştirilmesine dayandığını söyledik. Ve böylece
de mübalağa için daha başka terimler oluşturmuş olurduk. Bu yüzden ben,
mübalağanın, belâğat türünden çok belâğat maksadına daha yakın olduğunu
düşünüyorum.

Belâğatçıların kendisi için altı terim zikrettiği sanatlardan biri, “الطباق”tır.
Bu, *bir şeyle beraber zıddının zikredilmesi* anlamındaki bir bedî’ türüdür.⁸⁸
Bunun için aşağıdaki terimler zikredilmiştir: “الطباق”, “المطابقة”, “التطبيق”,
“التضاد”, “التكافؤ” ve “المقاسمة”.⁸⁹ İlk üç terim, bir kökün türevleri olmasına
rağmen, bedî’ alimleri bunların her birini terim yapmada ısrar etmektedirler.
Tuhaf olan ise, “tıbâkın renklerle olmasını” ifade eden “التدبيح” ve “*tezaddın
nefy veya nehy yoluyla olmasını*” ifade eden “السلب” gibi bazı tıbâk türleri için
oluşan terimleri *tıbâk* terimleri altına sokmamalarıdır.⁹⁰ Bunun sebebi ise, -
Allahü alem-, onların bu iki terimin tüm tıbâk türleri için elverişli olmadıkları-
nı anlamaları olabilir.

Bir tür için en çok terim zikredilen sanatın, “مراعاة النظر” olarak bilinen sa-
nat olduğuna vakıf oldum. Bu, *kelâmda bir şey ile tezad dışında bir ilgisi olan
şeyin bir arada gelmesini* ifade etmektedir.⁹¹ Bu tür için zikredilen terimler,
şunlardır: “مراعاة النظر”, “التوفيق”, “التوافق”, “التناسب”, “التآلف”, “الإئتلاف” ve
“المؤاخاة”.⁹²

Sonuç olarak, temel terimin eşanlamlısı olarak zikredilen bu terimlerin her
biri, ister temel terimin bir uzantısı olsun, ister ona denk başka bir terim
olsun, benzer şeyler arasındaki farkları araştırma hırsı sebebiyle zaman içeri-

⁸⁸ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 477.

⁸⁹ Bkz. Ru’aynî, *Tırâzu’l-Hulle*, s. 356.

⁹⁰ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 480, 483.

⁹¹ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 488.

⁹² Bkz. Safiyüddin Hillî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’l-Bedüiyye*, s. 128; İbn Câbir, *el-Hulletü’s-
Sirâ fi Medhi Hayri’l-Verâ= Şerhu İbn Câbir li Bedüiyye*, tah. Ali Ebû Zeyd, Ale-
mü’l-Kütüb, 1405, s. 89; Ru’aynî, *Tırâzu’l-Hulle*, s. 385.

sinde müstakil türlere dönüşmüştür. Bu yüzden de terimlerin çoğalmasında katkı sağlamıştır.

6. Yeni Belâğat Türleri İcat Etmedeki Yarış

İbn Mu'tez'in (h. 296) Arap kelâmındaki bedî' sanatlarını türetme kapısını açmasından beri, genelde belâğatta, özelde ise bedî'de eser yazan müellifler, söz konusu sanatları artırma konusunda yarışa girmişler; hatta bununla iftihar etmişlerdir. Her biri daha önce geçmeyen bir türü icat etmeyi kendine nispet etmeye pek hırslı olmuştur. Genelde belâğat, özelde ise bedî' sanatlarındaki bu artışın gelişimine özetle şöyle işaret etmek mümkündür;

İşi İbn Mu'tez (h. 296) başlatmış, beş sanat zikretmiş, sonra bunlara, -İbn Ebi'l-İsba'nın (h. 654) iddia ettiğinin aksine 12 değil, 13 güzelleştirici sanat eklemiştir.⁹³ el-Hillî (h. 750),⁹⁴ İbn Mu'tez'in eklediği güzelleştirici sanatlar on ikidir diyerek ona tabi olmuştur. Böylece İbn Mu'tez'in zikrettiği sanat sayısı, 18 olmuştur.

Sonra Kudâme b. Cafer (h. 337) gelmiş; o da *Nakdu's-Şi'r* adlı kitâbında, bir kısmı İbn Mutez'in sunduklarıyla uyuşan; 13 tanesi ise müstakil olan 20 çeşit zikretmiştir. Böylece her ikisinin ortaya koyduğu sanat toplamı, 31 adet olmuştur.⁹⁵

Sonra İbn Reşik el-Kayravânî (h. 456) gelmiş; onun nazarında türler, *Kitâbu'l-Umde*'sinde 60 çeşide ulaşmıştır.⁹⁶

Ardından Şerefuddin et-Teyfâşî (h. 651), *Kitâbü'l-Bedî*'inde 70 çeşit sanat zikretmiş,⁹⁷ İbn Ebi'l-İsba' el-Mısri (h. 654) de, *Tahrîru't-Tahbîr* adlı eserinde bu sayıyı 123'e çıkarmıştır. Bunlardan 73 türün daha önce geçtiğini; geri

⁹³ Bkz. İbn Mu'tez, *el-Bedî'*, s. 3-77.

⁹⁴ Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrü't-Tahbîr*, s. 85; Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, s. 52.

⁹⁵ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, s. 52; Kudâme b. Cafer, *Nakdu's-Şi'r*, tah. Kemal Mustafa, Kâhire, 1398.

⁹⁶ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, s. 53; İbn Reşik el-Kayravânî, *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih*, tah. Muhammed Karkazan, Beyrut, 1408.

⁹⁷ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, s. 53.

kalanın ise kendi icadı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu artış ise mukaddimesinde zikrettiği kırk kitâba ulaşmış olmasının bir neticesidir.⁹⁸

Sıra Safiyyüdin el-Hillî'ye (h. 750)'e gelince, *Bedîyye* için yazdığı şerhinde, bedî' türlerinin 151 çeşide ulaştığını zikretmiş. Cinâsı bir tür olarak hesaba katınca ona göre bunların toplamı bu durumda 140 olmaktadır.⁹⁹ Hillî de, bu türlerin 70 kitâba muttâlî olmasının bir neticesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁰

Sonuç itibarıyla türlerin naklindeki bu yarış ve halefin selef üzerine terim artırmadaki bu hırsı -ki bu artış, bazen terimin değişiminde de olmaktadır,¹⁰¹ problemin temelidir; terimlerin çokluğunu açıklayan unsurlardan biridir.

7. Başlıklarla Terimleri Karıştırmak

Belâğat Terimleri Sözlükleri müelliflerinin derledikleri üzerinde düşünen kimse, onların belâğat kitaplarında geçen her bir başlığı bir terim yaptıklarını görebilir. Örneğin biz "الحروف العاطفة والجارّة" ibaresine baktığımızda, bunun belâğat terimleri arasında sayılmasına yol açan sebep, İbnü'l-Esir'in *el-Meselü's-Sâir*'de¹⁰² böyle bir başlığa yer vermiş olmasıdır.¹⁰³ Şimdi bu bir terim midir yoksa bir başlık mıdır? Aynı şey, "إختلاف صيغ الألفاظ واتفاقها", "الإضممار", "تلخيص الألفاظ والمعاني", "إلجام الخصم بالحجة", "على شريطة التفسير", "المستقبل بلفظ الماضي" ibareleri için de söylenebilir.¹⁰⁴ Bu türden yaklaşık 60 başlık buldum. Allah'ın izniyle, terimlerin teşekkülü konusundan söz ederken bunlara işaret edeceğim.

Şimdi, belâğat kitaplarındaki her bir başlık bir terim sayılabilir mi? Gerçek şu ki, mesele, başlık ile terim arasını ayırmada titizliğe ihtiyaç duymaktadır. Çünkü başlık, her bir müellifin başlıklar içinden dilediğini tercih etmesini

⁹⁸ Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr*, s. 87-91, 94-95.

⁹⁹ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, s. 54.

¹⁰⁰ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye*, s.55.

¹⁰¹ İbn Ebi'l-İsba'nın Ecdabi'den aktardıkları ve terimleri konusundaki ihtilafları konusunda bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr*, s. 93.

¹⁰² Bkz. İbn Esîr, *el-Meselü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, tah. Ahmed el-Hûfi-Bedevî Tabâne, Riyad, 1403, II/257-264.

¹⁰³ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 459.

¹⁰⁴ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 48, 130, 179, 294, 378.

mümkün kılan şeydir ama terim, -çalışmamızın başında terimin tanımında geçtiği üzere,- aynı alanın uzmanları arasında kesinlikle bir ittifakın bulunması gereken bir şeydir.

Bu problemin açık bir sebebi, belâgat türlerinin artırımında; dolayısıyla da terimlerin artışındaki aşırı istektir.

8. Hüsn ve Berâ'a Meselesi

Belâgatçılar, yeni bir terim oluşması için, "حسن" veya "براعة" lafızlarını kullanmaya; onları başka kelimelere eklemeye sığınmaktadırlar. Böylece de bu kelime, müstakil bir terim olarak kullanılmaya başlanmaktadır. Örneğin;

"التخلص", "الترتيب" ve "التشبيه" kelimeleri, müstakil birer terimdir.¹⁰⁵ Daha sonra başlarına *hüsn* kelimesini ilave etmek suretiyle "حسن التخلص", "حسن الترتيب" ve "حسن التشبيه" olacak şekilde başka terimler oluşmuştur.¹⁰⁶ Hüsn kelimesiyle başlayan terimlerin sayısı, 25 terime ulaşmıştır. Bunlardan 15 terim, bazen hüsn lafzıyla, bazen de hüsn lafzı olmaksızın varid olmuştur. Hüsn lafzıyla başlayan terimler, müstakil olarak şu 10 terimi aşmamaktadır: "حسن الإتيان", "حسن الإخذ", "حسن الإرتباط", "حسن الإفتتاح", "حسن التنقل", "حسن", "حسن النسق".¹⁰⁷

Hüsn lafzı, Bedî' alanına giren türleri ayrıştırmak için arzulanıyorsa -ki bedî, kelâmın güzelleştirmesini konu edinir-, ilgili türlerin bazen hüsn lafzına bitişmeksizin, bazen bitişerek kullanılması ne anlama gelmektedir? İki kere zikredilmiş olması, terimlerin sayısını çoğaltma isteği değil de nedir? Hüsn lafzı geçmeksizin bu terimlerin zikredilmesinde varsayılan şey, bedî' sanatlarından sayılabilmesi için onda güzelliğin mevcut olmasıdır. Bedîi sanatlardan sayıldıktan sonra buna (yani hüsn ile birlikte kullanımına) ne gerek vardır?! Ne yazık ki, bu sadece belâgat türlerinin; buradan da terimlerinin çoğaltılmasına aşırı istekten başka bir şey değildir.

¹⁰⁵ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 294, 300, 323.

¹⁰⁶ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 462.

¹⁰⁷ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 459-461, 463, 464, 465, 466.

9. Bazı Belâğat Türlerini Detaylı Tasnifte Hırs

Belâğatçıların birçoğunun, bazı belâğat türlerini birçok taksime ve tertibe tabi tutmaya aşırı istekli oldukları görülmekte; daha sonra bu detaylar ve kısımlar, müstakil terimlere dönüşmektedir. Belâğatçıların *cinâs* konusundaki durumlarını düşünen kimse bunu görebilir. Temelde, *cinâs* iki kısımdır: *tâm* ve *ğayr-i tâmm*. Ne var ki iş bununla kalmıyor; uzayıp gidiyor. *Cinâs*ın kısımları Kazvîni'de (h. 739) 7'ye;¹⁰⁸ Hillî'de (h. 750) 11'e ulaşıyor.¹⁰⁹ İş, *Cene'l-Cinâs* adında *cinâs*a dair müstakil bir eser kaleme alan Suyûtî'ye (h. 911) varınca, *cinâs*ın ana kısımlarını 13 yapıyor;¹¹⁰ bu kısımları taksimde o kadar ileri gidiyor ki, ona göre *cinâs*ın tüm kısımları 400 kısma ulaşıyor.¹¹¹ Ve bu kısımların birçoğu özel bir terim olarak değer görüyor.

10. Birçok Belâğat Türüyle İlişkili Kavramların Varlığı

Bazı terimlerin, belâğat türlerinin çokluğundan kaynaklandığı düşünülebilir. İki veya daha fazla belâğat türü birleştiğinde, belâğatçılar bu türlerin hepsi için kullanılabilir bir terim ortaya koymaktadırlar.

Örneğin “الترشيح”, *bedî*' sanatlarından birini pekiştirmek için kullanılan bir kavramdır.¹¹² Bundan dolayı bu terim, birçok anlam için kullanılmaktadır. O, *isti'âre*yle, *tevriye*yle ve bu ikisinin dışındaki sanatlarla beraber geçebilmektedir. Bu, Hillî'nin (h. 750) *terşîhi* ‘*bedî*’ alanında bir türe has olmadığı şeklinde nitelediğinde, kastettiği şeydir.¹¹³

Bu tür terimlerden biri de, “المقارنة”dir. Bir kelâmda iki *bedî*' sanatının bir arada kullanılmasını ifade etmektedir.¹¹⁴ İki sanatla sınırlanması, biraz sonra zikredeceğim üçüncü bir türle karışmaması içindir. Bundan önceki tür olan

¹⁰⁸ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 535-542.

¹⁰⁹ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedüiyye*, s. 60-71.

¹¹⁰ Bkz. Suyûtî, Celalüddin, *Cena'l-Cinâs*, tah. Muhammed Ali Rızık el-Hafâcî, ed-Dâru'l-Fenniyye, ys., ts., s. 71.

¹¹¹ Bkz. Suyûtî, *Cena'l-Cinâs*, s. 29.

¹¹² Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedüiyye*, s. 165.

¹¹³ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedüiyye*, s. 165.

¹¹⁴ İbn Ebi'l-İsba', İbn Ebi'l-İsba' el-Mısri, *Bedüü'l-Kur'an*, tah. Hafnî Şeref, Mısır, ts., s. 318.

terşîhin anlamını düşündüğümüzde, maksadın bizzat kendisini gerçekleştirdiğini görürüz.

Bu türün son örneği, “الإبداع” olarak isimlendirilen sanattır. Bu da kelâmın kelimelerinin sayısınca belâğat tiplerini içermesini ifade etmektedir. Bir anlamda türlerin sayısı, kelimelerin sayısından daha fazladır. Mukârene ile karışmaması için ikinin üzerinde olması şart koşulmaktadır.¹¹⁵

(Birbirine yakın olan) bu türlerin herbirinin kapsamına giren örnekler fazla olmamakla birlikte bu da belâğat terimlerini çoğaltma arzusunun bir tezahürüdür.

11. Umûmî Nitelikleri Terim Olarak Sunmak

Belâğat kitaplarında, dolayısıyla da Belâğat Terimleri Sözlüklerinde “umûmî vasıflar” olarak nitelenmesi mümkün olan hususlar, yer almaktadır. Bunlar, anlamı belirli terimleri meydana getirecek derecede ayırıcı bir üslûba sahip değillerdir. “إتساق النظم” umûmî vasfı gibi. Ahmed Matlûb, bu terimi zikrettikten sonra şöyle demektedir: “*Şiirin büyük bir bölümü, nazmın uyumu (ittisaku'n-nazm) ile nitelenir; kendisinde ayıp ve zaruret bulunmayan şey bunun kapsamından çıkmaz.*”¹¹⁶

Bir başka örnek, “الإتلاف”dır. Bu da umûmî bir sıfattır. Lafız, mana ve vezinleri nitelenmek üzere başka terimlere tahsis edilmiştir.¹¹⁷

“الإلتئام” ve “التلاؤم” de aynı şekilde, tenâfürden uzak kelâm ve kelimeleri nitelenen iki kelimedir.¹¹⁸ Bundan dolayı belîğ her bir kelâm için vasıftır. Çünkü belîğ, kesinlikle tenâfürden uzak olmalıdır.

“التهديب” de bunlardan biridir.¹¹⁹ Sahibinin incelediği ve insanlara duyurmadan önce tekrar güzelleştirdiği her bir kelâm için kullanılan bir ifadedir. Bu,

¹¹⁵ Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr*, s. 613; Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bediyye*, s. 292.

¹¹⁶ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 30.

¹¹⁷ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 11, 12-20.

¹¹⁸ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 171, 412.

¹¹⁹ Bkz. Matlûb, *Mu'cem*, s. 428.

nassın ortaya çıkmasından önce yapılan bir faaliyettir. Umûmî vasıfları haiz öteki kavramlar için de aynı şeyler geçerlidir.

12. Mantıkî Taksim Gerekçirdiği Ama Örneği Bulunmayan Terimleri Zikretmek

Arabın belîğ kelâmında kendisi için şevâhid bulunmamasına rağmen, terim üretme arayışında olmak, son derece gariptir. Bu yüzden İbn Mu'tez ve ilk dönem belâğatçıları, belâgat sanatlarının izini sürerken daha sonra iş değışmiş ve terim üretmek asıl hedef haline getirilmiş ve belîğ kelimada bir karşılığının bulunması şart olmaktan çıkmıştır. Sicilmâsi'nin (h. 704 yılında hayattaydı.) *el-Münzi'u'l-Bedî'* adlı eserine muttâlî olanlar, bu durumu farkedebilir. Şöyle ki, bir araştırmacı, onun eserinde şevâhid sunmadan yirmiyedi yeni terimi irat ettiğini zikretmektedir.¹²⁰

İstişhâd edilmemiş olması, şevâhidin yokluğu anlamına gelmez, denilebilir! Bu doğrudur. Çünkü bir şeyin ayrılmaz vasfının varlığı, mutlak surette o şeyin varlığına bağılı değildir. Şöyle ki, bazı alimler, şevâhidinin kolayca bilinmesi ve çokluğu sebebiyle, bazı terimler için şevâhid zikretmemişlerdir.

Ben de derim ki, benim burada kastettiğim husus, bazı meselelerin akli tak-simiyle ilgili olarak bazı terimlerin zikredilmiş olmasıdır. Sicilmâsi'yle ilgili işaret ettiğim husus da, bu konuya dahildir.

13. Bedî' Ekolüne Bağılı veya Tabi Olmak

Bu konuyu bir noktaya işaret etmekle bitirmek istiyorum: Bedî' ekolüne ta-bi olmak, terim sayısını çoğaltma arzusunun en önemli sebeplerinden biridir. Birinci kısmın sonunda işaret ettiğim gibi, Bedî'e ait terimlerin sayısının tüm belâgat terimlerinin (yüzde 66, 78'ini) temsil etmesi, bunu desteklemektedir.

Mantık ekolü, bablandırma, taksim ve tarif gibi konularla; Edebiyat ekolü metinlerin tahlili ve sanatsal yönlerine vukufiyet konuları ile ilgilenirken, Bedî' ekolü, kendini metinleri parçalamak, özelde bedîi, genelde belâğî olguları

¹²⁰ Bkz. Müflih, Abdullah b. Muhammed, *el-Bahsü'l-Belâğî fi'l-Mağribî'l-Arabî fi'l-Karneyni's-Sabi' ve's-Samin*, (mastır), Külliyyetü'l-Luğati'l-arabiyye, Riyad, 1417, s. 438.

isimlendirmeye odaklanmak suretiyle güzellik yönlerini ortaya çıkarmaya adanmıştır.

Muhtemelen Bedî' ekolünün hem lehine hem de aleyhine değerlendirilen hususlardan biri, onun bir özelliği olan terimlerin fazlalılığı konusudur.

İşte bütün bunlar, benim gücüm nispetinde terimlerin çokluğuna sebep olan hususlardan tespit ettiğim şeylerdir. Bu sebeplerin, belâğatla ilgili bu olguyu (belâğat terimlerinin çokluğu) bilimsel anlamda temellendirdiğini umuyorum.

III. Belâğat Terimlerinde Çokanlamlılık

Bu başlıkla bir belâğat teriminin birçok anlama sahip olmasını kastediyorum. İster hepsi, isterse bir kısmı belâğatla ilgili olsun ya da başka ilimlerle ilgili olsun, bir belâğat terimi, birçok anlama delalet edebilmektedir.

1. Terimin Belağî Delaletinde Çokanlamlılık

Bir terimin, birçok belâğat anlamına sahip olması, bazı belâğat türlerinin birbirine çok yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bazen, bir terimin muhtelif anlamlara sahip olmasından dolayı, müstakil bir manaya hasredilmemesi şeklinde gerçekleşir. Bu durumda bir grup, onu bir anlama; bir diğeri başka bir anlama hamleder. Böylece de belâğatçılar nazarında bu iki terim birbiriyle irtibatlı terimler olarak kalmaya devam eder.

Bu konu altında değerlendirilebilecek olan belâğat terimleri şunlardır:

“*Terşih*” (الترشيح): Bu terim, bazı belâğat türleriyle irtibatlıdır. Örneğin *isti'âre*yle ilintilidir; *isti'âre* konusunda *terşih*, müste'ârun minhe layık olan hususla birlikteliğini ifade etmektedir.¹²¹ Öte yandan *terşih*, *tevriye* ile de ilişkilidir. *Tevriye*de de, kendisiyle *tevriye* yapılan layık olan şeyle birlikteliğini ifade etmektedir.¹²²

Bedî' sanatlarından birini pekiştiren herhangi bir şeyi zikretme esasına dayalı olan *terşih* sanatı, sonraları, özel bir tür olarak müstakilleşmiştir. Bu

¹²¹ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 433.

¹²² Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 500.

yüzden Safiyyüddin el-Hillî (h. 750) onu müstakil bir başlıkta incelemiş;¹²³ üç konuda da ilgili terimin anlamının yakın olduğunu düşünmüştür.

Bir başka terim, “*tecrîd*” (التجريد) terimidir. Bu, hem *isti’âre*, hem de *tevriyede* fonksiyonu olması açısından *terşîhe* benzemektedir. *Tecrîd*, *isti’ârede*, müste’ârun lehe layık olan hususlarla birlikte olmayı;¹²⁴ *tevriyede* ise kendisiyle *tevriye* yapılarına uygun olan şeylerden uzak olmayı¹²⁵ ifade etmektedir.

Tecrîd, sonraları, *bedî* sanatlarından müstakil bir sanat olmuş; şu şekilde de tanımlanmıştır: “*Her hangi bir niteliğe sahip olan bir şeyden, bu sıfatta ortak olan benzeri bir şeyi, birincisinde bu sıfatın mükemmelliğini mübalağalı bir şekilde göstermek için çıkarmaktır.*”¹²⁶

Bir başka terim ise “*teşâbühü’l-etrâf*” (تشابه الأطراف). Bu terimin iki anlamı vardır:

Birincisi, *şâirin* *birinci beyitte geçen son kelimeyi ikinci beytin başında getirmesidir* ki, bu durumda beyitlerin uçlarında (baş ve sonlarında) bir benzerlik meydana gelmektedir. Bu anlam, İbn Ebi’l-İsba’ın (ö. 654) “*tesbîğ*” (التسبيغ) olarak isimlendirdiği türdür.¹²⁷

İkincisi ise, *murâ’âtu’n-nazîr’in* (مراعاة النظير) bir türü olması ve anlam açısından ilkinin uygun bir şeyle kelâmın bitirilmesi şeklinde anlamlandırılmasıdır.¹²⁸ Bu yüzden bazıları, kendisinde lafız açısından benzerlik olan türden ayırmak için, bunu “*teşâbühi’l-etrâfi’l-manevi*” (تشابه الأطراف المعنوي) olarak isimlendirmişlerdir.¹²⁹ Bunun yanında İbn Ma’sûm el-Medenî (ö. 1120), ikinci anlama has olması ve *tenâsüb* anlamına en yakın olması için, bunu “*tenâsübü’l-etrâf*” şeklinde adlandırmayı tercih etmiştir¹³⁰ ki bu *murâ’âtu’n-nazîr*dir.

¹²³ Bkz. Safiyyüddin Hillî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’l-Bedüiyye*, s. 165.

¹²⁴ Bkz. Kazvînî, *Îzâh*, s. 432.

¹²⁵ Bkz. Kazvînî, *Îzâh*, s. 498.

¹²⁶ Bkz. Kazvînî, *Îzâh*, s. 512.

¹²⁷ Bkz. İbn Ebi’l-İsba’, *Tahrîru’t-Tahbîr*, s. 520; Ayrıca bkz. Matlûb, *Mu’cem*, s. 322.

¹²⁸ Bkz. Kazvînî, *Îzâh*, s. 490.

¹²⁹ Bkz. İbn Ma’sûm el-Medenî, *Envâru’r-Rebî’ fi Envâi’l-Bedî’*, tah. Şâkir Hadi Şükr, Necef, 1389, IV/195.

¹³⁰ Bkz. İbn Ma’sûm, *Envârü’r-Rebî’*, IV/195.

Bir diğer terim, “*hazf*” (حذف) terimidir. Bunun da aynı şekilde iki anlamı mevcuttur:

Birincisi, *kelâmdan bir veya daha çok kelimenin hazfidir*. Bu da cümlenin cüzlerinden mûsned, mûsnedün ileyh ve diğer öğelerin durumlarının ele alındığı Me’ânî ilminde bilinen bir tür olan *îcâz*’ın iki türünden biri olan *îcâz-ı hazftir*.¹³¹

İkincisi ise, lafzî bediîn türlerinden birine özgü bir anlamdır ki, o da “*şâirin veya kâtibin nesrinden veya nazmından noktalı harflerden birini veya bir kaçını atması*”dır.¹³² Bu tür, noktasız harflerin hazfi için bir terim, noktalı harflerin hazfi için bir başka terim; bir diğeri için başka bir terim olacak şekilde kısımlara ayrılır.¹³³ Terimin bu anlamı söz sanatlarından çok resm/yazı sanatlarına daha yakındır.

Başka bir terim, *iktidâbdır* (الإقتضاب). Bunun da üç ayrı anlamı mevcuttur. Birincisi, cinâsın bir çeşididir: *Tecnîsü’l-îştikâk*. Bu anlamı, Halebî (ö. 725) zikretmektedir.¹³⁴ İkincisi, *îcâz* anlamındadır ki bunu da Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 395) nakletmektedir.¹³⁵ Üçüncüsü ise *hüsnu’t-tehallüsün* zıddı olan *intikâlü’l-müfâcidir* (ani intikal). Bu anlamı ise belâğatçıların cumhuru zikretmektedir.¹³⁶

Bir diğeri, “*tedbic*”dir (التدبيح) ki bu da şu üç belâğat türünde müşterek bir kavramdır: *Kinâye*, *tıbâk* ve *tevriye*. Ancak bu kavram her üç türün herbirine ayrı anlam renkleri katmaktadır.¹³⁷

Örnekler sadece bu türlerle sınırlı değildir; biz burada hepsini ayrı ayrı zikretmek yerine sadece örnekleme yolunu tercih ettik.

¹³¹ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 109, 169, 195, 290.

¹³² Bkz. Vatvat, *Hadaiku’s-Sihr*, s. 166; Matlûb, *Mu’cem*, s. 457.

¹³³ Bkz. Emin, Bekrî Şeyh, *el-Belâğatü’l-Arabiyye fi Sevbiha’l-Cedîd (İlmü’l-Bedî’)*, Beyrut, 1987, s. 153-155.

¹³⁴ Bkz. Halebî, *Hüsnu’t-Tevesül*, s. 193.

¹³⁵ Bkz. Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbü’s-Sinâ’ateyn*, tah. Ali Muhammed Becâvî-Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1371, s. 39. Ayrıca bkz. Matlûb, *Mu’cem*, s. 165.

¹³⁶ Bkz. Matlûb, *Mu’cem*, s. 165-166.

¹³⁷ Bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 483.

2. Terimin Belâgat ve Öteki İlimlerde Ortak Oluşu

Bir terimin, belâgat ve öteki ilimlerde ortak olunca bu, usûl-i fıkıh, tefsîr, îcâz, ulûmu'l-Kur'ân gibi şerî ilimler ve nahiv, edeb, nakd, arûz ve kâfiye gibi Arap dil ilimleri ile belâgat arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Örneğin belâgat ile usûl-i fıkıh arasındaki ilişki, çok açıktır. Hatta neredeyse delalet ve üslûbun anlaşılmasına ilişkin konular hemen hemen her ikisinde de aynıdır. Bu yüzden asıl itibariyle belâgata ait olan müşterek ıstılâhların üsulcülerin de çalışma alanına girdiğini söylemek mümkündür. Ben, genişçe incelemesini usûl kitaplarına havale ederek, iki ilim arasındaki yakın ilişkiye açık kanıt göstermek için usûl-i fıkıh ve belâgat arasındaki müşterek kavramları kısaca göstermeye çalışacağım. İşte örnekleri:

Birincisi, *hakikat-mecâz* konusudur¹³⁸ ki, bu her iki kavramın tanımlarını ve mecâzın çeşit ve alâkalarını da kapsar.

İkincisi, *emir-nehyd*¹³⁹ ki bu ikisi talebî inşâ'nın türlerinden ikisidir. Bu ikisinin ele alınması, üslûb ve belâğî anlamlarının ele alınması şeklindedir.

Üçüncüsü, umûm-husûstur.¹⁴⁰ Belâgat ilminde âmmin hâssa atfı; hâssın âmma atfı, icmâlden sonra tafsîl, ibhâmdan sonra izâh ve benzeri itnâb türlerine tekabül etmektedir.

Dördüncüsü, haberle ilgili meseleler; doğruya ve yalana ihtimali olmasına ilişkin konulardır.¹⁴¹

Beşincisi ise teşbîhtir.¹⁴²

Bu ifadelerimizle bu konuların incelenmesinin aynı olduğunu kastetmiyoruz. Aralarında benzer olanlar vardır; aynı olanlar vardır. Bizim için burada önemli olan husus, her iki alanın müşterek ıstılâhları kullanmaları; delaletlerinin ise her iki ilimde farklılaşmasıdır.

¹³⁸ Bkz. Basrî, Ebu'l-Hüseyin el-Mu'tezilî, **el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh**, takd.-zabt. Şeyh Halil Meyyis, Beyrut, 1403, I/11-31.

¹³⁹ Bkz. Basrî, **Mu'temed**, I/37-179; İbn Hazm, **İhkâm**, III/2-97.

¹⁴⁰ Bkz. Basrî, **Mu'temed**, I/189-288; İbn Hazm, **İhkâm**, III/127-154.

¹⁴¹ Bkz. Basrî, **Mu'temed**, I/73; İbn Hazm, **İhkâm**, II/2-6.

¹⁴² Bkz. İbn Hazm, **İhkâm**, IV/38

Belâğatın tefsîr, i'câz ve ulûmu'l-Kur'ânla ilişkisi de açıktır. Burada Kur'an'ı tefsîr etmek isteyen bir kişinin tefsîre ve belâğat ilimlerine başlamadan önce iyice bilmesi gereken ilimlerin varlığına işaret etmek kifayet edecektir.¹⁴³ Üstelik tefsîr kitaplarından bir kısmı, özellikle Kur'an'ın belâğat icâzı yönünü ortaya koymaya yönelmiştir ki bunlara Zemahşerî'nin (ö. 538) *el-Keşşâf* adlı tefsîrini; Ebu's-Su'ûd el-Îmâdî'nin (ö. 982), Âlûsî'nin (ö. 1270), İbn Âşûr'un (ö. 1398) ve diğerlerinin tefsîrlerini örnek olarak verebiliriz.

Belâğatın nahivle ilintisi şöyledir: Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471), nazm teorisini inşâ ederken, Me'ânî ilminin birçok konusunun nahiv konularıyla sıkı ilişkisine bağlı olarak kelâmdaki nahv anlamlarına¹⁴⁴ itimat ettiğini söylemekle yetinelim.

Belâğatın edebiyat ve nakd (edebi tenkit) ile ilişkisine gelince, bu ikisi, belâğattan beslenmektedir. Edebiyat, belâğatın alanı; nakd ise aletidir. Belki de belâğat bir başka açıdan nakdın aleti konumundadır.

Arûz ve kâfiyeye gelince, birçok belâğat türü, ister beyitlerin ortasında isterse sonunda olsun vezin meselesiyle ilintilidir.

Tüm bunlar, bu ilimler arasındaki yakınlığı göstermektedir. Bu yüzden bu ilimlerin bazı terimlerinin bir kısım konularda aynı olmasında; bazılarında ise benzer olmasında hayret edilecek bir şey yoktur. Bu ortak anlamlılık için birkaç örnek sunmak istiyorum. İşte örnekler:

Nahivde mübtedanın; hadîste mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhidin mukâbilinde kullanılan haber (الخبر),¹⁴⁵ belâğatta inşâ'nın mukabilinde kullanılmaktadır.

Emir (الأمر), nehiy (النهي), nida (النداء), istifhâm (الإستفهام) ve temenni (التمني) terimlerinin tümü, hem nahiv; hem de belâğat konusudur. Her ikisinde de bu terimlerin ele alınış biçimi, farklıdır. Örneğin nahiv, edatların tanımı; üslup özellikleri, sahih kullanımlarıyla ilgilenirken belâğat ise maksatlarının

¹⁴³ Bkz. Ebû Hayyân el-Endülûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, Dâru'l-Fikr, 1403, I/6; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984, I/101-130.

¹⁴⁴ Bkz. Cürcânî, Abdülkâhir, **Delâilü'l-İ'câz**, tah. Mahmûd Şâkir, Kâhire, 1404, s. 80.

¹⁴⁵ Bkz. Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 96; Münâvî, **Tevkîf**, s. 306.

bilinmesini; zahire uygun veya aykırı bir şekilde kullanımlarını ve fasîh metinlerdeki illetlerini hedeflemektedir.

Te'kid'in (التأكيد), nahivde edatları ve üslûbu ortaya konurken, belâğatta ise kullanım yerleri gösterilmekte ve fasîh kelâmda kullanımının gerekçelendirilmesi (ta'lîl) yapılmaktadır.

Tazmîn (التضمين), nahivde bir fiilin anlamını başka bir fiile yüklemek anlamına gelirken,¹⁴⁶ arûzda birinci beytin ikinci beyitle ilişkili olması;¹⁴⁷ belâğatta ise iktibâsın (الإقتباس) bir çeşidi olarak "belâğatçılar nazarında meşhur olmasa da, bir şiirin bir başkasının şiirinden bir şeyleri –ondan olduğuna dikkat çekerek- içermesi" anlamına gelmektedir.¹⁴⁸

Te'sîs (التأسيس) arûzculara göre, elif ile revî harfinin arasına tekrarı gerekmeyen başka bir harfin girmesi anlamına gelirken,¹⁴⁹ belâğatçılara göre ise şâirin bir başkasının beytiyle başlayıp onun üzerine kendi beytini bina etmesidir¹⁵⁰ ki, bu, şâirin başkasının şiirini söylemesi ile ilgili türlerden biridir.

IV. Belâğat Terimlerinin Yapıları

Belâğat terimlerinin kalıpları, çeşit çeşittir. Bu, tek lafızlık ıstılâhları; izafet terkibi halindeki ıstılâhları; sıfat terkibi şeklindeki ıstılâhları; atıflı kullanımlı ıstılâhları kapsamaktadır. Hatta bundan başka çeşitlere de şamildir ki, bazı terimler, cümle halinde gelirken, bazıları cümleler halinde gelmektedir. Şimdi bu kalıpların tüm türlerinden söz edelim:

1. Müfret /Tek kelimelik Terimler (المصطلحات المفردة)

Bu ifadeyle tek kelimededen oluşan ıstılâhları kastediyorum. Tek kelimelik belâğat ıstılâhlarını Ahmed Matlûb'un sözlüğünden taradım; sayıları, toplam 1080 belâğat terimi içerisinde 424 sayısına ulaşmaktadır. Bu ise belâğat terimlerden % 39'unu temsil etmektedir.

¹⁴⁶ Bkz. İbn Hişam, **Muğni'l-Lebib**, II/685.

¹⁴⁷ Bkz. Sahib b. Abbad, **el-İknâ' fi'l-Arûz ve Tahrîcü'l-Kavâfi**, tah. Muhammed Hasan Âl-i Yâsin, Bağdad, 1397, s. 82.

¹⁴⁸ Bkz. Kazvîni, **Îzâh**, s. 580.

¹⁴⁹ Bkz. Sahib b. Abbad, **İknâ**, s. 80.

¹⁵⁰ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 239.

Gerçek şu ki, terimlerde aslolan, muhtasar olmasıdır. Bir kelimelik terimler, ihtisârın gerçekleşmesine en uygun olanlardır.

Bu tür terimler için şu mülâhazalar serdedilebilir: Bir kökten/maddeden türeyen türevlerin çokluğu olgusu, örneğin “*tıbâk, mutâbaka, tatbîk*” gibi, “*cinâs, mücânese, tecnîs*” gibi, tek bir anlama dönmektedir. Buna rağmen tek bir kalıpla iktifa edilmemiştir. Her üçü sözlüklerde ayrı üç madde olarak dizayn edilmiştir. Bu kalıplardan herbirinin luğavî yapısı itibariyle ötekenden temayüz eden anlamlara sahip olduğu doğrudur; ancak bu durum, belâğatçılar nazarında bu tür için aranan bir şey değildir.

Bazı terimler, bir maddeden türemiş olup farklı sığalarda gelebilmekte, her bir sığa da müstakil bir anlama sahip olabilmektedir. “*İzdivâc, müzâvece, müzdevic*” kelimelerini örnek olarak verebiliriz. Bunlardan *izdivâc*, bir kısım belâğatçılara göre lafzî bed’ e ait olup secinin bir türüdür.¹⁵¹ *Müzâvece*, mütekellimin şart ve cezadaki/cevabındaki iki mana arasında dengelemektir¹⁵² ki bu da manevî bed’ kısmına aittir. *Müzdevic* ise cümleler ve ibareler arasındaki dengedir;¹⁵³ bu da *izdivâc*ın anlamına yakın bir anlama sahiptir; ama ondan daha husûsîdir. Bununla beraber bazı belâğatçılar *izdivâc* ve *müzâvece*yi aynı anlam için kullanmışlardır¹⁵⁴ ki, o da biraz önce bahsi geçen *müzâvecenin* anlamıdır.

Her bir kalıp için özel bir anlam olduğunda, bu durum kabul edilebilir; ancak tek bir asıldan gelen bütün bu sığalardan murad tek bir anlam ise bu durumda kalıpların çokluğunun sebebi konusunda yeniden düşünmeye ihtiyaç vardır.

Tek kelimeli terimler üzerindeki mülâhazalardan biri de şudur: Bunların çoğu, esas itibariyle “tef’îl” (تفعيل) kalıbı olmak üzere masdar kalıplarıyla; az bir kısmı ise cem sığasıyla gelmektedir. Cemi kalıplarını yedi olarak sayabil-

¹⁵¹ Bkz. Askerî, **Sinâ’ateyn**, s. 260.

¹⁵² Bkz. Kazvînî, **Îzâh**, s. 497.

¹⁵³ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 615.

¹⁵⁴ Bkz. İbn Hücce el-Hamevî, **Hizânetü’l-Edeb ve Ğâyetü’l-Ereb**, şerh. İsam Şeitu, Beyrut, 1987, II/435.

dim ki bunlar, “emsâl”, “evsâf”, “evâhir”, “bediiyyât”, “ferâid”, “fevâsil” ve “nevâdir”dir.

2. Sünâi/ Çift Kelimeli Terimler

Bu kısımla, iki kelimededen oluşan terimleri kastediyorum. Bunları saydım, yekûnu 535 terime ulaşmaktadır ki, bunlar, sayıları 1087'ye ulaşan belâgat terimlerinin % 49,2'ni temsil etmektedir. Bu ise toplam terimlerin sayısının yaklaşık yarısına denk geldiği anlamına gelir.

Çift kelimeli terimleri dört kısım olarak tasnif etmek mümkün gözükmemektedir:

(1) İsim Tamlamasından Oluşan Terimler

Muzâf (tamlayan) ve muzâfun ileyhden (tamlanan) meydana gelen terimlerin sayısı 230 adettir. Örneğin “berâ’atü’l-istihlâl” ve “tecnîsü’l-işâret” gibi. Bu tür, muzâfun tekrarı ve muzâfun ileyhin farklı olması ile teşekkül edebilmektedir. Örneğin “istifhâm” kelimesi, 40 kelimeye muzâf olmaktadır. “İstifhâmü’l-istibtâ”, “istifhâmü’l-istibâd”, “istifhâmü’t-teşvik” gibi.¹⁵⁵ Bunlar, belâgatçılar nazarında istifhâmın maksatlarını temsil etmektedirler ki, her bir maksat, müstakil bir terim halini almıştır. Ama sonuçta her biri, istifhâmla ilintilidir; istifhâmın ötekilere izafetinin bir neticesidir. Bu yüzden de istifhâmın bir çeşididirler.

Muzâf olan kelime, “hüsn” örneğinde olduğu gibi,¹⁵⁶ 25 kere; “tecnîs” örneğinde olduğu gibi, 23 kere; “cinâs” örneğinde olduğu gibi, 24 kere;¹⁵⁷ “sıhhat” ve “berâ’at” örneklerinde olduğu gibi¹⁵⁸ 7 ve 6 kere tekrür edebilmektedir.

Bu tekrarlar, muzâf olan kelimedeki müşterek terimler arasındaki ortak yönü göstermektedir ki, bunların hepsi, tek asıldan çıkan kısımlardır.

¹⁵⁵ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 110-116.

¹⁵⁶ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 459-466.

¹⁵⁷ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 268-288; 450-454.

¹⁵⁸ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 227-233; 518-519.

(2) Sıfat Tamlamasından Oluşan Terimler

Sıfat tamlamasından oluşan terimlerin sayısı, 213'e ulaşmaktadır. “*el-isti'âretü'l-inâdiyye*”, “*el-isti'âretü'l-katiyye*”, “*et-tecnîsü't-tâm*”, “*et-tecnîsü'l-müşevveş*” terimleri buna örnek verilebilir. Muzâfın tekrar ettiği tamlamalı terimlerde söylenen şeyler, mevsufun tekerrür ettiği sıfatlı terimler için de geçerlidir. Örneğin “*tecnîs*” terimi, 37;¹⁵⁹ “*teşbîh*”, 38;¹⁶⁰ “*cinâs*”, 37;¹⁶¹ “*isti'âre*”, 23;¹⁶² “*seci*”, 12¹⁶³ defa tekerrür etmiştir. Ayrıca bundan daha az tekrar eden terimler de bulunmaktadır.

Sıfatlanmış lafız, başlı başına bir belâğat türünü temsil etmektedir. Tekrar sıfatlanarak gelen kelime ise bunun bir çeşidini veya kısmını karşılamaktadır.

(3) Mutaallakıyla Mukayyed Olarak Gelen Terimler

Bu tür terimler, iki kelimesinden ikincisinin ba veya lam harfi cerleriyle mecur olarak geldiği iki kelimedenden teşekkül etmektedir. “*el-itnâb bi'l-i'tırâz*”, “*el-itnâb bi'l-bast*”, “*el-emr li't-te'dîb*”, “*el-emr li'l-ve'id*”, “*el-haber li'l-istirhâm*” buna örnek verilebilir. Bu türün altına 62 terim girmektedir; bunların yarısından çoğu, “*emir*” konuyla ilgilidir. Şöyle ki “*emr*” kelimesi 32 kere,¹⁶⁴ “*haber*” kelimesi, 14 kere;¹⁶⁵ “*itnâb*” kelimesi, 15 kere¹⁶⁶ bir müteallakla kayıtlı olarak gelmektedirler. Bu türün çoğu, “*emir*”, “*haber*” ve “*itnâb*” kelimelerinde temessül etmektedir. Bu üç tür asıl türlerdir; onlara teallük edilerek kullanılan terkipler ise bunların bir çeşididir.

(4) Atıflı Terimler

Bu tür terimler, biri diğerine atfedilmiş iki terimden oluşmaktadır. Bu türden meydana gelen 30 terim saydım. Bu tür, bir arada kullanılmakla beraber aynı anda iki ayrı terim manasına delalet etmekle diğer terimlerden ayrılmak-

¹⁵⁹ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 271-292.

¹⁶⁰ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 329-349.

¹⁶¹ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 450-455.

¹⁶² Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 87-101.

¹⁶³ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 505-506.

¹⁶⁴ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 185-189.

¹⁶⁵ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 480-482.

¹⁶⁶ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 134-142.

tadır. Çünkü bunlardan birinin bilinmesi, ötekinin aydınlanmasında paya sahiptir. Bu yüzden atıflı terimlerin birçoğu, mukabil şeylerden oluşmaktadır. Mukabil terimler 17 tane olup tümünün yarısından çoktur. Bu mukabil terimlere şunlar örnek verilebilir: “*el-îcâb ve’s-selb*”, “*et-teskîl ve’t-tahfîf*”, “*et-ta’rîf ve’t-tenkîr*”, “*et-tefrîk ve’l-cem*”, “*es-süâl ve’l-cevâb*”, “*es-sâbık ve’l-lâhık*”, “*el-fasl ve’l-vasl*”, “*el-mekâti ve’l-metâli*” ve “*et-tâ’at ve’l-isyân*”.

Mukabillerin dışında kalan bazı atıflı terimler ise müteradif kelimelerdir. “*el-evâhir ve’l-mekâti*”, “*el-hess ve’t-tahzîz*”, “*el-mebâdi ve’l-metâli*” ve “*en-nefy ve’l-cühûd*” terimleri örnek verilebilir.

Müteradif olmayanlar da vardır: “*et-tedâvül ve’t-tenâvül*”, “*el-hîde ve’l-intikâl*”, “*es-sebr ve’t-taksîm*”.

İki matuftan birinin bir yerde takdim ettirilip bir yerde tehir ettirilmesini de bu tür içinde mülâhaza etmek mümkündür. Örneğin “*es-selb ve’l-îcâb*” ve “*el-îcâb ve’s-selb*” gibi.¹⁶⁷ Aynı şekilde “*el-mü’tefe ve’l-muhtelefe*” ve “*el-muhtelef ve’l-mü’tefe*” gibi, birinde müzekker, birinde müennes olmak üzere de takdim-tehir yapılarak terimler oluşturabilmektedir.¹⁶⁸

Bir lafızla müteradif olan iki kelime birlikte nöbetleşe getirilebilmektedir. Örneğin “*el-fasl ve’l-vasl*” ve “*el-kat’ ve’l-atf*” gibi.¹⁶⁹ Veya bunlardan birinin müradifi zikredilip diğeri kalabilir: “*et-tayy ve’n-neşr*” ve “*el-leff ve’n-neşr*” gibi.¹⁷⁰

Bu tür terimlerin özelliği, karşılıklı üslupların incelenmesidir ki bu, herbir terimin aydınlanmasında rol oynamaktadır.

3. İki Fazla Kelimeden Mürekkep Terimler

Bu tür terimler, terimden çok başlığa veya tanıma benzemektedir. (Bir anlamda tanımlar ve başlıklar terim olarak kullanılmıştır.) Ahmed Matlûb’un sözlüğünde bu tür terimleri saydım; 1087 belâgat terimi arasında 128’e ulaştığını gördüm. Bunlar, yekünun yüzde 11,7’sini temsil etmektedir. Bunların

¹⁶⁷ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 201, 509.

¹⁶⁸ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 580, 611.

¹⁶⁹ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 549, 560.

¹⁷⁰ Bkz. Matlûb, **Mu’cem**, s. 525, 577.

dağılımı, aşağıdaki gibidir: 65 tanesi, üç kelimededen; 55 tanesi 4 kelimededen; 7 tanesi 5 kelimededen; bir tanesi de 8 kelimededen oluşmaktadır.

Üç kelimededen oluşan terimlere şunlar örnek verilebilir: “إثبات الشيء للشيء”, “العام والخاص”. “إستعمال العام والخاص”, “الإستعارة في الأفعال”, “اختلاف صيغ الكلام” ve “الحروف العاطفة والجارّة”¹⁷¹

Dört kelimededen oluşanlara ise “إئتلاف اللفظ مع الوزن”, “إختلاف صيغ الألفاظ”, “إئتلاف صيغ الألفاظ”, “إستعارة المحسوس للمحسوس بوجه حسي”, “المستحيل”, “تأكيّد المدح بما يشبه الذم”, “إستعارة المحسوس للمحسوس بوجه حسي”, “إتفاقها”, “تشبيه شيء بخمسة أشياء” ve “الإضمار على شريطة التفسير”, “واتفاقها”¹⁷²

Beş kelimededen oluşan terimlerin örneği ise şunlardır: “إبراز الكلام في صورة”, “تأكيّد المدح بما يشبه الذم”, “إستعارة المحسوس للمحسوس بوجه حسي”, “المستحيل”, “مجاوبة المخاطب بغير ما يترقب” ve “التعبير عن المستقبل بلفظ الماضي”¹⁷³

Sekiz kelimededen oluşan terim ise, şudur: “إستعارة المحسوس للمحسوس بما”¹⁷⁴

İki kelimededen fazla kelimededen oluşan bu kalıplar üzerinde düşündüğümüzde, bunların terimden çok başlık olduğunu veya söz konusu türün tanımı veya tanımı olduğunu görürüz. Örneğin “إثبات الشيء للشيء”¹, İbn Ebi'l-Isba' (ö. 654), kendi icat ettiği bir sanat olarak sunmuş ve şöyle tanımlamıştır: “Mütellim bir kişiyi, diğerlerinde bulunmayan üstün bir nitelikle övmeye niyet eder; sözün başında o niteliğin hiçbir insanda bulunmadığını, sadece onda mevcut olduğunu ispat eder.”¹⁷⁵ Şimdi “إثبات الشيء للشيء” ibaresi, bu tanım için bir terim olmaya uygun mudur? Gerçek şu ki, “إثبات الشيء للشيء”, bunu ve başkalarını da kapsayabilir. Çünkü cümledeki her bir isnad, bir şeyin diğer bir şey için ispatını ifade edebilir. Bu, her cümlenin bu tür için bir kanıt olmasını mümkün kıldığı anlamına gelir mi? Sonra bir kişi, İbn Ebi'l-İsbâ'ın tanımına uygun bir başlık veya terim olarak “النفي العام والإثبات الخاص” ibaresini söylese, onun bu sözü kabul edilebilirdi. Bütün bunlar, söz konusu terkiplerin tam anlamıyla

¹⁷¹ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 31, 50, 99, 105, 459.

¹⁷² Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 17, 48, 130, 336.

¹⁷³ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 25, 101, 242, 378, 604.

¹⁷⁴ Bkz. Matlûb, **Mu'cem**, s. 102.

¹⁷⁵ Bkz. İbn Ebi'l-Isba', **Tahrîru't-Tahbîr**, s. 594.

terim olarak isimlendirilmeyeceğini göstermektedir. Bu yüzden de ben bunları, terim olarak değil, bir başlık olarak değerlendiriyorum.

Mesele, “الحروف العاطفة والجاراة” ibaresinde son derece açıktır. Bu ibare, hurûfu'l-me'âninin çeşitlerinden atıf ve cer harfleriyle ilişkili herşeyi altına alabilmektedir. Mu'cem sahibinin terimlerin altına sokmaya çalıştığı şeyi, Ziyaüddin İbn Esîr (ö. 637), bu harflere belâğatçılar ile nahivcilerin bakış farkını araştırmak için bir başlık yapmıştır.¹⁷⁶ Dolayısıyla bu ibareyi terim olarak sunmak mümkün olabilir mi?

Dört kelimededen müteşekkil terim örneklerinden “إتلاف اللفظ مع الوزن” ibaresini, Kudâme b. Ca'fer (ö. 337) şiirdeki vezin ile lafız arasındaki ilişkiye dayanan belâğat türlerinin çeşitleri için bir başlık yapmıştır.¹⁷⁷ Çünkü Kudâme, şiirle ilgili çalışmasını “lafız, mana, vezin ve kâfiye” şeklindeki dört meseleye ve bunlar arasındaki uyum ve ihtilafa ikame etmiş, her sınıf altına giren çeşitleri zikretmiştir. Her ne kadar Kudâme, bu başlık altına giren türleri yerlerinde zikretmiş ise de, kendisinden sonra gelenler, ilgili başlığı terim olarak kullanmışlardır...!

“إختلاف صيغ الألفاظ واتفاقها” ibaresinin durumu da aynıdır. Bu ibarenin altına kalıpları farklı veya aynı olan birçok belâğat konusu girebilir. Örneğin cinâs, lafızda ittifak; manada ihtilaf üzerine kurulur. Söz konusu terim buna delalet edebilir mi?

Beş kelimeli ibarelerden “إستعارة المحسوس للمحسوس بوجه حسي” ibaresi, isti'ârenin kısımlarından söz eden bir başlıktan ibarettir.¹⁷⁸

“التعبير عن المستقبل بلفظ الماضي” ibaresi, kelâmın zâhirîn gereğinin aksine olması konulardan birinin başlığıdır.¹⁷⁹ Aynı şekilde “مجاوبة المخاطب بغير ما” ibaresi, “üslûbü'l-hakim”in iki kısmından birinin başlığıdır.¹⁸⁰

Sekiz kelimededen oluşan terimlerden “إستعارة المحسوس للمحسوس بما بعضه” ibaresi, isti'ârenin kısımlarından biri için başlıktır.¹⁸¹

¹⁷⁶ Bkz. İbn Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, II/257-264.

¹⁷⁷ Bkz. Kudâme, *Nakdü's-Şi'r*, s. 166.

¹⁷⁸ Bkz. Kazvînî, *Îzâh*, s. 426.

¹⁷⁹ Bkz. Kazvînî, *Îzâh*, s. 164.

¹⁸⁰ Bkz. Kazvînî, *Îzâh*, s. 162.

Sonuç itibariyle terimler altına sokulan bu türün, aslında terimleri derleyen müelliflerin terime dönüştürdüğü birer başlık olduğu ortaya çıkmaktadır.

Terim Seçimine veya Yapısına Yönelik İtirazlar

Terim yapısıyla ilgili olarak bazı belâğatçılar tarafından bir kısım terimlere yapılan itirazları ve bu itirazların sebeplerini açıklamada konumuzla ilgilidir. Örnek sunalım.

Belâğatçılar, “تجاهل العارف” teriminin isimlendirilmesi konusunda İbn Mu'tez'e (ö. 296)¹⁸² tabi olmuşlardır. Ancak Sekkâkî (ö. 626), bu terim hakkında tereddüt geçirmiş, bu türün bu isimle isimlendirmesinden vazgeçmiş, onu “سوق المعلوم مساق غيره” şeklinde isimlendirmiş ve “*bunun tecâhül ile isimlendirmesinden hoşlanmıyorum*” demiştir.¹⁸³ Bu, Sekkâkî için övgüye değer bir değerlendirmedir. Bunu yapmıştır; çünkü o, bu türe Kur'an'dan örnek bulmuştur. Bu, Sekkâkî'nin zekasıdır. Ama İbn Mu'tez, bu terimi *tecâhül* olarak isimlendirdiğinde, onun için Kur'an'dan şevâhid zikretmemiştir. Bu yüzden de “*tecâhülü'l-ârif*” terimine, Kur'an'dan değil de, şüirden şevâhid bulununca makbul olmuş olmaktadır. İbn Ebi'l-Isba' (ö. 654) ve Safiyyüddin Hillî (ö. 750), Sekkâkî'nin aksine, terim konusunda tereddüt geçirmemişler, Kur'an'dan onun için şahit göstermişler,¹⁸⁴ *tecâhülü'l-ârif* terimini zikretmişlerdir.

İtirâz vaki olan terimlerden biri de, “teşrî” (التشريع) terimidir. Bu terim, bir kasidenin iki vezin ve kâfiye üzerine bina edilmesini; kaside, bu ikisinden birine hasredildiğinde, beytin bir vezninin olduğunu; diğer kâfiye üzerine tamamlandığında ise beytin başka bir vezne girdiğini ifade etmektedir.¹⁸⁵ İbn

¹⁸¹ Bkz. Kazvînî, *Îzâh*, s. 428.

¹⁸² Bkz. İbn Mu'tez, *Bedî'*, s. 62; İbn Ebi'l-Isba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 135; Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bediyye*, s. 117.

¹⁸³ Sekkâkî, Ebû Ya'kub, *Miftâhu'l-Ulûm*, zabt-şerh: Naim Zarzur, Beyrut, 1403, s. 427.

¹⁸⁴ Bkz. İbn Ebi'l-Isba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 135; Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bediyye*, s. 117.

¹⁸⁵ Bkz. İbn Ebi'l-Isba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 522; Safiyyüddin Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bediyye*, s. 113.

Ebi'l-Isba' (ö. 654) bu isimlendirmeyi Ecdâbî'ye nispet etmiş;¹⁸⁶ sonra kendisi başka bir terim olan “التوأم”ı zikretmiş ve gerekçesini ise şöyle açıklamıştır: “*Bu isimlendirme (yani teşrî), bu müsemmaya uygun düşse de, herkes tarafından bilinen bir şey değildir. Bu yüzden onu tev'em (التوأم) olarak isimlendirdim.*”¹⁸⁷ İbn Ebi'l-Isba', yaygın olmadığını gerekçe göstererek, bu isimlendirmeye itirâz etmiş; aynı zamanda da yeni bir terimle isimlendirmiştir. Söz konusu terim (teşrî), -ifade ettiği gibi-, herkes tarafından bilinmiyorsa, onun teklif ettiği yeni terim (teve'üm), hiç kimse tarafından bilinmemektedir.

Sonra bu tür, Safiyyüddin Hillî'de (ö. 750) ve ona izleyenlerde, “teşrî” terimiyle karşılanmıştır.¹⁸⁸ Bahaüddin es-Sübkî (ö. 763), “teşrî” terimine şöyle itirâz etmiştir: “*Bu, söylenmesi uygun olmayan bir ibaredir. Çünkü bu terim, yaygın olarak şeriatle ilgili olarak kullanılmaktadır. Doğru olan husus, bundan kaçınmaktır.*”¹⁸⁹ Sonuç itibariyle Sübkî'nin itirazının mihveri, temiz şeriat meselelerine ilişkin bir anlamla meşhur olan teşrî terimine gösterdiği saygıdır. Ne var ki Sübkî'nin kendisi, bu terimin karşısında bir başka terim önermemiştir.

Sonuç

Üzerinde düşünmeye; durmaya, araştırmaya ve görüş beyân etmeye ehemmiyet kesbeden belâgat terimleri sorunları üzerinde uzunca yoğunlaştıktan sonra çalışma, bir mukaddime, bir temhid, dört bölüm ve bir hâtime ile gerçekleşti.

Girişte Arap dil ilimlerinde terim kavramının anlamı, tanımı, terimler üzerine yapılan telifler; bunların önemlileri; metotları üzerinde duruldu; sonra da belâgat terimleri sözlükleri ve her birinin müelliflerinin özellikleri konu edildi.

¹⁸⁶ Bkz. İbn Ebi'l-Isba', **Tahrîru't-Tahbîr**, s. 522.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, Lisân, ilgili madde.

¹⁸⁸ Bkz. Safiyyüddin Hillî, **Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedîyye**, s. 113; İbn Hucce, **Hizânetü'l-Edeb**, I/266; İbn Ma'sûm, **Envârü'r-Rebî'**, IV/350.

¹⁸⁹ Bahaüddin Sübkî, **Arusu'l-Efrah**, Dâru's-Sürur, Beyrut, ts. Ayrıca bkz. **Şürûhu't-Telhîs**, IV/461.

Birinci bölümde, sayısı 1087 terime ulaşan belâğat terimlerinin çokluğu olgusu ele alındı; bunların belâğatın beş kısmına dağılımı verildi. Şöyle ki Mukaddime adlı birinci kısımda (Belâğat ve Fesâhat) terimlerin tümünün % 1.10'unu temsil eden 12 terim; ikincisi kısımda (ilmü'l-Me'ânî), terimlerin tümünün % 16.37'sini temsil eden 178 terim; üçünü kısımda (ilmü'l-Beyân) 150 terim; dördüncü kısımda (ilmü'l-Bedî') 726 terim; beşinci kısımda ise (hâtîme; es-serikatu's-şî'riyye/şîir çalıntıları; teennük fi'l-bed'/söze aşırı süslü başlamak, hüsnü't-tehallüs/sonucu süslü bitirmek ve hitâm) 21 terim yer almaktadır. Bu terimlerin her kısımdaki sayılarının farklılaşmasının gerekçelerini arzettim.

İkinci bölümde, belâğat terimlerinin çokluğunun sebeplerini şu şekilde maddeleştirdim: Bir belâğat türünü müstakil terim yapmak; gayeleri ve alâkaları terim yapmak; bir terimi bir kökten birçok sığayla isimlendirmek; bir tür için birçok terim üretmek; yeni terim üretmede yarışmak; başlık ve terimleri karıştırmak; hüsun ve berâ'at kelimelerini ekleyerek terimler üretmek; belâğat konularını aşırı parçalayıp bölümlere ayırmak; birçok türü bir terim altında toplamak; umûmî vasıfları terim diye sunmak; şevâhidi olmayan terimler üretmek. Bu bölümü, bedî' ekolünün gelişiminin, belâğat terimlerinin çoğalmasına rağbeti arttıran sebeplerinin en önemlisi olduğunu –ki bu bedî' ekolünün en önemli karakteristiğidir- ifade ederek bitirdim.

Üçüncü bölümde tümüyle belâğata ait olan ya da hem belâğat hem de diğer bilimlerle ortak olan belâğat terimlerinin çok anlamlılığını ele aldım; her bir tür için örnekler sundum.

Dördüncü bölümde, belâğat terimlerinin yapılarını sundum. Tüm belâğat terimlerine nispetle % 38.5'ini temsil eden ve sayısı 424'e ulaşan tek kelimelik terimler bulunmaktadır ki bu tür terimlerin kendisiyle temayüz ettiği bazı olgulara işaret ettim. Sonra belâğat terimlerine nispetle % 48.5'ini temsil eden ve sayısı 535 kadar olan iki kelimelik terimler bulunmaktadır. Bunları kendi içinde şöyle tasnif ettim: Tamlamalı terimler; Nitelemeli terimler; mukayyed terimler; atıflı terimler. Her bir çeşide ait terimlerin ayırıcı özelliklerinin önemlileri üzerinde durdum. Peşi sıra çok kelimeli terimleri sundum. Bunların sayısı 128 olup toplama nispetle % 11.7'yi temsil etmektedir. Bunları da kelime sayısına göre çeşitlere ayırdım. Başlık ve terim arasındaki karışıklık

sorunu üzerinde durdum ve ikisini ayrıştırmaya çalıştım. Başlıkların terim sayılmasının sebeplerine işaret ettim. Sonra terimler konusundaki itirâz konusu ve bu itirâzın sebeplerini sunarak bu bölümü sona erdirdim.

Çalışmada, şu neticelere ulaşılmıştır:

1. Diğer Arap dil ilimlerinin terimlerine kıyasla belâgat terimlerinin sayısı çok fazladır.

2. Bir tür için birçok terimin –ki bu sayı bazen yediye ulaşmaktadır- çokluğu olgusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

3. Bedî’ ekolü, öteki belâgat ekollerinden daha fazla terim üretmeye hırslı olmasına rağmen, bu ekol diğer ekollere göre terimleri tam olarak netleştirmede güçlü değildir.

4. Belâgat terimleri, belâgat ilminin diğer Arap dil ilimleri ve öteki ilimlerin yardımlaşmaları; irtibatları ve yakınlıkları sonucu ortaya çıkmıştır.

5. Bazı ilim dallarının müstakil dallara ayrılması neticesinde ortak terimlerin oluşmasında büyük değişimler söz konusudur ki, bu durum belâgat dallarının çok olmasının en önemli gerekçesidir.

Arzum, belâgat terimleri sorunlarına ışık tutmaya çalıştığım; önemli meselelerinde görüş beyân ettiğim bu çalışmamın, araştırmacıları belâgat sorunları üzerinde daha fazla yoğunlaşmasına ve araştırma yapmasına sebep olmasıdır.

Hamd Alemlerin Rabbi olan Allah’adır; salatü selam nebimiz Muhammed’e (as); ailesine ve ashabına olsun.

Kaynakça

Abdünnûr, Cebbûr, **el-Mu’cemü’l-Edebi**, Beyrut, 1979.

Akkâvî, İn’âm Fevvâl, **el-Mu’cemü’l-Mufassal fi Ulûmi’l-Belâğa (el-Bedî’ ve’l-Beyân ve’l-Me’âni)**, Beyrut, 1413.

Alevî, Vecihüddin, **Ezhâru’r-Rebi’ ve Ğâyetü’l-Emânî fi Şerhi’l-Cevheri’r-Refi’ ve Devheti’l-Me’âni fi Ma’rifeti Envâi’l-Bedî’ ve Medhi’n-Nebiyi’l-Adnânî**, yazma, Mektebetü Câmî’ati’l-İmâm Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, Kısmu’l-Mahtûtât, nr. 2504.

Alevî, Yahya b. Hamza, **et-Tırâzu’l-Mutazammin li Esrâri’l-Belâğe ve Ulûmi Hakâiki’l-İcâz**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts.

- Âlûsî, Şihâbüddin, **Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, tah. Ali Abdülbari Atiyye, Beyrut, 1415.
- Askerî, Ebû Hilâl, **Kitâbü's-Sinâ'ateyn**, tah. Ali Muhammed Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1371.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Muhammed, **Şerhu't-Telhîs**, tah. Muhammed Mustafa Ramazan Sufiyye, Trablus-Libya, 1983.
- Bağdâdî, İbn Tâhir, **Kânûnu'l-Belâge**, tah. Muhsin Ğayyâd Acil, Beyrut, 1409.
- Basrî, Ebu'l-Hüseyn el-Mu'tezilî, **el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh**, takd.-zabt. Şeyh Halil Meyyis, Beyrut, 1403.
- Buşeyhî, Şâhid, **Mustalahâtün Belâğiyetün ve Nakdiyyetün fi Kitâbi'l-Beyân ve't-Tebyîn li'l-Câhız**, Beyrut, 1402.
- Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, tah. Abdüsselam Harun, Mektebetü'l-Hancî, ys., ts.
- Cürcânî, Abdülkâhîr, **Delâilü'l-İ'câz**, tah. Mahmûd Şâkir, Kâhire, 1404.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, **et-Ta'rifât**, Beyrut, 1403.
- Ebu Hayyân el-Endülüsi, **el-Bahru'l-Muhît**, Dâru'l-Fıkr, 1403.
- Ebu's-Su'ûd el-İmâdî, **Tefsîrü Ebi's-Su'ûd (İrşâdü'l-Aklî's-Selîm İla Mezâya'l-Kur'ânî'l-Kerîm)**, tah. Abdülkâdir Ahmed Ata, Riyad, ts.
- Emin, Bekrî Şeyh, **el-Belâgatü'l-Arabiyye fi Sevbiha'l-Cedîd (İlmü'l-Bedî')**, Beyrut, 1987.
- Firûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Beyrut, 1406.
- Hafâcî, İbn Sinân, **Sirru'l-Fesâhe**, şerh.-ta'lik: Abdülmüteal Saidi, Mısır-Ezher, 1398.
- Halebî, Şihâbüddin Mahmûd, **Hüsnü't-Teveşşül İla Sinâ'ati't-Teressül**, tah. Ekrem Osman Yusuf, Bağdad, 1980.
- Hamevî, İbn Hücce, **Hizânetü'l-Edeb ve Ğâyetü'l-Ereb**, şerh. İsam Şeitu, Beyrut, 1987.
- Horazmî, **Mefâtihü'l-Ulûm**, tah. İbrahim Ebyari, Beyrut, 1409.
- Hillî, Safiyyüddin, **Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bediiyye**, tah. Nesib Neşâvî, Dimeşk, 1402.
- Itr, Nûruddin, **Mu'cemü Mustalahâti'l-Hadîs**, 1997.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Câbir, **el-Hulletü's-Sirâ fi Medhi Hayri'l-Verâ= Şerhu İbn Câbir li Bediiyye**, tah. Ali Ebû Zeyd, Alemü'l-Kütüb, 1405.
- İbn Ebi'l-Hadîd, **el-Felekü'd-Dâir ale'l-Meseli's-Sâir**, tah. Ahmed el-Hûfi- Bedevî Tabâne, Riyad, 1404.
- İbn Ebi'l-Isba' el-Mısırî, **Bediü'l-Kur'ân**, tah. Hafnî Şeref, Mısır, ts.
- İbn Ebi'l-Isba' el-Mısırî, **Tahrîrü't-Tahbîr fi Sinâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyânü'l-Câzi'l-Kur'ân**, tah. Hafnî Şeref, Lecnetü İhyâi't-Türas, 1963.
- İbn Esîr, **el-Meseli's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir**, tah. Ahmed el-Hûfi-Bedevî Tabâne, Riyad, 1403.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed ez-Zâhirî, **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, 1403.
- İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm**, Beyrut, 1983.

- İbn Ma'sûm el-Medenî, **Envâru'r-Rebî' fi Envâi'l-Bedî'**, tah. Şâkir Hadi Şûkr, Necef, 1389.
- İbn Mâlik, Bedruddin, **el-Mısbâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'**, tah. Hüsnî Abdülcelil Yusuf, Kâhire, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, ts.
- İbn Mu'tez, Abdullah b. Mu'tez, **el-Bedî'**, ta'lik Ignatius Kratchkovsky, Bağdad, 1399.
- İbn Reşîk el-Kayravânî, **el-Umde fi Mehâsini's-Şî'r ve Âdâbih ve Nakdih**, tah. Muhammed Karkazan, Beyrut, 1408.
- İbn Vehb el-Kâtib, **el-Burhân fi Vücûhi'l-Kur'ân**, tah. Hafnî Şeref, Mektebetü's-Şebab.
- İbnü'n-Nekîb, **Mukaddimetü Tefsîri İbn Nekîb fi İlmi'l-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî' ve İ'câzi'l-Kur'ân**, tah. Zekeriyya Sa'id, Kâhire, 1415.
- İkbâl, Ahmed Şerkâvî, **Mu'cemü'l-Me'âcim**, Beyrut, 1407.
- Kalkîle, Abde Abdülaziz, **Mu'cemü'l-Belâğati'l-Arabiyye: Nakd ve Nakz**, Kâhire, 1412.
- Kalkîle, Abde, **el-Belâğatü'l-Istilâhiyye**, Kâhire, 1407.
- Kavzî, Avz, **el-Mustalahu'n-Nahvî: Neş'etüh ve Tatavvuruh hatta Evahiri'l-Karni's-Salisi'l-Hicri**, Câmî'atü Riyad, 1401.
- Kazvînî, Hatîb, **el-İzâh**, şerh. ve ta'lik: Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, Beyrut, 1395.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ, **el-Külliyât**, tah. Adnan Derviş-Muhammed Mısrî, Dımeşk, 1974.
- Kudâme b. Cafer, **Nakdû's-Şî'r**, tah. Kemal Mustafa, Kâhire, 1398.
- Lübedî, Muhammed Semîr, **Mu'cemü'l-Mustalahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye**, Beyrut, 1406.
- Matlûb, Ahmed, **Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tatavvuruha**, Irak, 1997.
- Matlûb, Ahmed, **Mu'cemü'n-Nakdi'l-Arabiyyi'l-Kadîm**, Bağdad, 1989.
- Müflih, Abdullah b. Muhammed, **el-Bahsü'l-Belâğî fi'l-Mağribî'l-Arabî fi'l-Karneyni's-Sabî' ve's-Samin**, (mastır), Külliyyetü'l-Luğati'l-arabiyye, Riyad, 1417.
- Münâvî, Muhammed Abdürrauf, **et-Tevkîf ale Muhimmatü't-Te'ârif**, tah. Muhammed Rıdvan Daye, Beyrut, 1410.
- Nesefî, Necmüddin, **Talebetü't-Talebe fi'l-Istilâhati'l-Fıkhiyye**, tah. Halil Meyyis, Beyrut, 1986.
- Râzî, Fahrüddin, **Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz**, tah. Bekrî Şeyh Emin, Beyrut, 1985.
- Ru'aynî, İbn Mâlik, **Tırâzu'l-Hulle ve Şifâü'l-Ğulle**, tah. Reça es-Seyyid el-Cevherî, İskenderiye, 1410.
- Rummânî, Ebu'l-Hasan, **Kitâbü Me'âni'l-Hurûf**, tah. Abdülfettâh İsmail eş-Şelebî, Dâru's-Şuruk, Cidde, 1404.
- Sahib b. Abbad, **el-İknâ' fi'l-Arûz ve Tahrîcü'l-Kavâfi**, tah. Muhammed Hasan Âl-i Yâsin, Bağdad, 1397.
- Sâlih, Subhî, **Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuh: Arz ve Dirase**, Beyrut, 1982.
- Se'âlibî, el-Fâsî, **Envârü't-Tecellî ala ma Tezammenethü Kasidetü'l-Huli**, yazma.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kub, **Miftâhu'l-Ulûm**, zabt-şerh: Naim Zarzur, Beyrut, 1403.

Suyûtî, Celâluddin, **Şerhu Ukûdi'l-Ceman**, Mısır, 1358.

Suyûtî, Celâluddin, **Cena'l-Cinâs**, tah. Muhammed Ali Rızık el-Hafâcî, ed-Dâru'l-Fenniyye, ys., ts.

Şürûhu't-Telhîs (Muhtasaru't-Teftazânî, Mevâhibü'l-Fettâh libn Ya'kûb el-Mağribî, Arûsu'l-Efrâh li Behâuddin Sübkî, Haşiyetü't-Desûkî ale Şerhi's-Sa'd), Dâru's-Surûr, Beyrut, ts.

Tabâne, Bedevî, **Mu'cemü'l-Belâğati'l-Arabiyye**, Trablus-Libya, 1395-1397.

Tebrizü, Hatîb, **el-Vâfi fi'l-Arûz ve'l-Kavâfi**, tah. Ömer Yahya- Fahrudînn Kabave, Dimeşk, 1395.

Teftazânî, Sa'düddin, **el-Mutavval fi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh**, İran, 1309.

Tehânevî, **Keşşâfü Istilâhati'l-Fünûn**, tah. Lütfi Abdülbedî, Mısır, ts.

Tîbî, Şerefüddin, **et-Tibyân fi İlmi'l-Me'ânî ve'l-Bedî' ve'l-Beyân**, tah. Hadi Atiyye Matar Hilâli, Beyrut, 1407.

Ubâde, Muhammed İbrahim, **Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Arûz ve'l-Kâfiye**, Kâhire, ts.

Vatvat, Reşidüddin, **Hedâiku's-Sihr fi Dekâiki'ş-Şî'r**, Ar. çev. İbrahim eş-Şevâribî, Kâhire, 1364.

Ya'kûb, Emil; Âsi, Mîşâl, **el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Luğa ve'l-Edeb**, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1997.

Zemaşşerî, Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vücûhi't-Te'vil**, Beyrut, ts.

Zencânî, **Mi'yarü'n-Nizâr fi Ulûmi'l-Eş'âr**, tah. Muhammed Ali Rızık el-Hafâcî, Kâhire, ts.

Ziriklî, Hayruddin, **el-A'lâm**, ys., ts.